

Werkgroepen

Inleiding

Op 24 april 1970 werden door de Heemkundekring Tilborgh enkele werkgroepen opgericht. Tot nu toe heeft men niet veel meer van deze werkgroepen gehoord, alhoewel er toch enkele mensen actief met iets bezig zijn geweest. Dat de werkgroepen nog steeds niet naar wens functioneren, is onder meer te wijten aan de geringe belangstelling die er bestond en het individuele karakter van de werkzaamheden van veel van onze leden. Mede door het ontbreken van goed georganiseerde activiteiten zijn de werkgroepen als het ware in het vergeetboek geraakt. Voorlopig zijn er vier in het leven geroepen: Werkgroep Tongerlo, Inventarisatie (onder leiding van J. Trommelen), Middeleeuwen (M. de Bruijn) en Archeologie (R. Peeters).

Werkgroep Archeologie

Er zijn veel mogelijkheden om op een wetenschappelijk verantwoorde manier archeologie te beoefenen. Kort samengevat denken we aan de volgende activiteiten:

1. het opsporen, registreren, fotograferen en tekenen van alle bodemvondsten uit Tilburg (berustende bij particulieren en in musea);
2. het opsporen en registreren van vroegere en het opsporen van nieuwe vindplaatsen door middel van veld-, literatuur-, bodemkundig en toponiemenonderzoek
3. het inventariseren van archeologische collecties van particulieren, oudheidkamers en musea in Tilburg en omgeving;
4. het aanleggen van een archief (onder andere kaartsysteem, foto's, tekeningen, inventarislijsten, literatuurlijsten, boeken, tijdschriften etc.);
5. het aanleggen van een archeologische collectie voor de Heemkundekring Tilborgh, als deze in de toekomst beschikt over een eigen berggruimte en als de bewaring en het beheer ervan verantwoord zijn;

6. het verrichten van noodopgravingen en meewerken aan officiële opgravingen;
7. het organiseren van tentoonstellingen en het maken van excursies naar musea, oudheidkamers en opgravingen in de omgeving;
8. het aan de leden vertrouwd maken met de literatuur, terminologieën, technieken etc.;
9. het doorgeven van alle activiteiten en gegevens aan het Centraal Documentatiesysteem van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek;
10. het publiceren van de activiteiten en gegevens, in eerste instantie in Historische bijdragen;
11. het behouden van archeologisch belangrijke voorwerpen of gebieden.

Leden van de Heemkundekring Tilborgh die hiervoor belangstelling hebben kunnen zich opgeven bij Ronald Peeters, Montfortanenlaan 96, Tilburg.

Werkgroep Middeleeuwen

Werkgroep Middeleeuwen wil zich voornamelijk gaan bezighouden met het opsporen van gegevens over het middeleeuwse Tilburg en het bestuderen en publiceren daarvan. Omdat er zo weinig bronnen uit die periode zijn, dient ieder gegeven optimaal te worden benut. Dat daarvoor een grondige kennis van de middeleeuwen in het algemeen vereist is, behoeft geen betoog. Daarom zal de werkgroep zich ook op het verwerven van die noodzakelijke kennis toeleggen. Iedereen die deskundig is of het door gezamenlijke studie wil worden, kan zich opgeven bij Martin de Bruijn, Irenestraat 4, Goirle.

De redactie

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-1, blz. 2 - 3

Lotgevallen van een hoedenmaker

In 1780 woonde in het Nieuwland Jan van den Hout. Hij was getrouwd met Adriana Zeijlmans. Het gezin, dat vier kinderen telde, bewoonde een huis van de weduwe Gijsbert Bakx. Van den Hout oefende er het beroep van hoedenmaker uit. Op 20 maart 1780 werd een inventaris opgemaakt van de in het huis aanwezige goederen van de innocente Jan van den Hout. Zijn vrouw Adriana en zijn vader Francis Embrecht van den Hout worden genoemd als de beheerders van zijn goederen. In hetzelfde jaar is echter nog iets gebeurd met deze onnozele.

Op dinsdag 8 februari 1780 - het is dan vastenavond - zit Jan omstreeks zeven uur nog te werken op het kelderkamertje. Vrouw Adriana is in de keuken bezig met de kinderen. Ondanks het late uur komt er nog een klant. Het is Adriaan Haens, de knecht van voerman Bartel Bakkers. Hij wil een hoed kopen.

Adriana roept haar man en even later komt Van den Hout naar beneden, met in de ene hand een lamp en in de andere hand een hoed om te verkopen. Even later gaat hij met de klant naar buiten. Vanuit de keuken hoort Adriana enig rumoer. Wanneer ze daarop de straat opgaat, hoort ze vertellen dat haar man voor een ploeg is gespannen.

Pas na een uur komt Jan weer thuis, volgens de verklaring, van zijn vrouw "besweet en afgemat en struikelend". Hij geeft toe te zijn geslagen, zeggende "Dat zullen maar Vasten avond gekken zijn geweest".

Tot slot gaat Jan nog even naar buiten om de lamp te zoeken, die hem bij dit alles uit de hand is geslagen. Daarna gaat hij naar bed.

Als het gebeurde door de schepenen nader wordt onderzocht, blijkt dat het geen vastenavondgekken zijn geweest. Er zit meer achter. Vier mensen, die op de bewuste avond in de herberg van Joachim van Dijck aan de Steenweg (dit is de Heuvelstraat) waren, verklaren het volgende. Terwijl ze daar in een apart kamertje zitten, komt Johanna, de nicht van Van Dijck, hen vertellen dat "de Post" hen wil spreken. Hiermee is bedoeld Anthony Peter van Oort, de knecht van voerman M. Brokken, "die aan het Post Comptoir dient als Postiljon van hier naar Eijndhoven". Ze willen hem

echter niet spreken, omdat ze niet medeplichtig wensen te zijn aan het in de ploeg spannen van Van den Hout.

Later op de avond komt Anthony nog om Leendert Boeren, de bakkersknecht Blomjous (hij is één van de vier) te spreken.

Het viertal dringt er bij hem op aan zich niet met "andermans (= Van den Houts) huijshouden te bemoeijen".

Volgens dezelfde getuigen waren de plannen gesmeed door Adriaan Haens (knecht bij voerman Bakkers), Van de Pol ("Commis der Convoijen en Licenten"), Anthonis Peter van Oort (genaamd Thoon de Post), bakker Francis Blomjous en Jan, de zoon van Hendrik Reijnen. En waarom willen ze Van den Hout voor de ploeg spannen? Omdat hij "oneinig met zijn vrouw leefde" en haar vaak sloeg.

Omstreeks negen uur zit het viertal nog in herberg, alseen van de ouders, Jan Reijnen, binnenkomt en tegen één hunner, Dorothea de Graeff zegt: "Doorke, gij zijt een mooi meijtsje, maar ik ben ook een knap meijtsje geweest", eraan toevoegend: "En er is geploegd vanavond". Volgens Reijnen zijn ze met Van den Hout gegaan van "de Ronde Schouw" tot aan "de Ster".

Een andere getuige is Adriaan Vermons, bakker en knoopmaker, die zich gewoonlijk bevindt "ten herberge van Van Dijck om de gasten te bedienen, en gerieven, vooral op extra-ordinaire daagen". Volgens hem vonden, de samenzweerders het "billijck en betamelijck dien sijne vrouw qualijck tracteren Van den Hout de Meijereijche Straffe to doen ondergaan". Dus geen vastenavondgekheid, maar een blijkbaar ook elders in de Meierij bekende straf voor mannen die hun vrouwen mishandelden.

Om het spektakel op te vrolijken zou een van de samenzweerders zich in vrouwenkieren steken. Om alles beter te laten slagen was afgesproken dat de ouders zich met de ploeg zouden "geretireerd houden binnen de heg voor het huysje", in de wandeling bekend onder de naam "Het Stalleken van Bethlehem". Vandaar zou "den train" dan gaan over Burgerij tot aan de Noordhoek en dan terug het Nieuwland door over de Steenweg tot aan de Heuvel. Tot zover Adriaan Vermons.

Volgens andere getuigen moeten bij het gebeuren veel "vrouwlui" tegenwoordig geweest zijn. De vrouw van Jacobus van Dam heeft

geroepen: "Slaat den donder maar doot; hij heeft het wel verdiend". Ook uit andere verklaringen blijkt dat veel mensen het schouwspel hebben gadeslagen. Zo ook Adriaen de Cock, boerenknecht bij J. van Gils in het Nieuwland. Op de betreffende avond verbleef hij in het huis van Adriaan Hoecken. Bij het horen van het rumoer is hij de straat opgegaan en hoort daar de dochter van Jan Mulders zeggen dat Van den Hout in de ploeg is gespannen. Door het duister heeft hij niet alles kunnen zien maar wel "het klappen van zweepen gehoord (en) ook gezien dat een man met touwen gespannen was aan iets dat men hem deed voorttrekken zodanig dat (hij) na zijn Adam heygde zonder te weten of het een ploeg of wat anders is geweest". Tegen een van de drijvers, Thoon de Post, zegt hij: "Thoon, het is niet braaf voor een jonge mensch dat gij mee doet en een onnoosel mensch zo mishandelt (Van den Hout "had het somtijds niet al te vast gelijk men spreekt"). Adriaen Haens antwoordt daarop: "Het is spijtig dat wij voor Van Gils zijn knecht zouden moeten uitscheijden". De compassie van De Cock voor de onnozele hoedenmaker wordt gehonoreerd met " een slag in zijn tronie met een zweepeteel". Gevolg: een dikke buil die "seer smertelijck" was.

Is door dit alles bij Jan van den Hout de schrik voor zijn burens er zo in komen zitten of schaamde hij zich voor het gebeurde? We weten het niet, maar volgens verklaring van zijn vrouw is hij de volgende dag, "Asche Woensdag", vertrokken naar Geertruidenberg om met zijn broer te spreken over een huis dat hij daar wilde huren . . .

Wim van Hest

Bronnen

G. A. Tilburg, R. 506, f. 208, 1780.

G. A. Tilburg, R. 641, ongefolieerd, 26-2-1780 e. v.,

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-1, blz. 4 - 7

De norbertuskwezels

Het woord "kwezel" heeft wel een heel kwade klank gekregen. Is dit waar voor wat de volksspraak betreft het blijkt ook uit de Vlaamse liedjes "Zeg, kwezelke, wilde jij dansen?" en "Daar was eens een kwezel. Wil mij wel verstaan". Maar wie bij deze betekenis van het woord blijft staan, die weet niet, wat eigenlijk een kwezel was en hoe grote betekenis de kwezels voor Tilburg hebben gehad. Evenals we drie orden van Franciscus kennen: de eerste orde van de mannen-kloosterlingen, de tweede van de clarissen en de derde, wereldlijke orde, zo was dit ook bij de volgelingen van Sint-Dominicus en bij die van Sint-Norbertus het geval. Van de laatsten kennen we de tweede orde, die wij begroeten bij de norbertinessen in Sint-Catharinadal te Oosterhout. Tot de derde orde behoorden onze Tilburgse kwezels. Het ontstaan van zulke kwezels of kloppen, zoals ze ook wel genoemd werden, ligt in de zestiende eeuw, dus vóór de reformatie, zodat het kloppen op de deur niets met de naam te maken had. Men vindt ze - de liedjes wijzen er alreeds op - evenzeer in de zuidelijke Nederlanden. Het lijkt mij begrijpelijk, omdat wij, wanneer wij over godgewijde maagden spreken, haast vanzelf denken aan de actieve zustercongregaties, zoals die vooral in de negentiende eeuw werden gesticht. Vóór de reformatie waren de zusters vrijwel allen contemplatieve. Dat maakt het begrijpelijk, dat meisjes die dit niet aan konden en toch iets wensten er in de twaalfde en dertiende eeuw toe kwamen om begijn te worden en in de zestiende om kwezel of klopje te gaan zijn. Evenals de begijnen pleegden zij veel gebed en hielden, zich verder, al biddend, met handwerk bezig. Toen de reformatie kwam en, op een enkele uitzondering na, kloosters onmogelijk werden, kregen zij grote betekenis.

Begijnen hadden haar eigen huysjes, zodat zij daar niet uitgezet konden worden, al moesten zij dan uitsterven, wat door allerlei slimme streken, mede door de hulp van buiten, vaak lang duurde. Zodoende waren zij evenals de kwezels en klopjes in staat om godsdienstonderricht aan de kinderen en ziekenverpleging te verzorgen. De norbertijnen in ons Tilburg hebben daar dankbaar gebruik van gemaakt.

(i.p.v. Stolpbeeld: Sint Norbertus in kerk Goirke)

STOLPBEELD VOORSTELLEND SINT-NORBERTUS

Dit beeldje, afkomstig van de Tilburgse kwezel Cornelia de Jongh, is na haar dood door de familie De Jongh uit de Houtstraat geschonken aan het toekomstige museum van Tilburg, dat nooit tot stand gekomen is. Het beeldje berust voorlopig in het Tilburgs gemeentearchief.

Er waren kwezelschooltjes in onze stad waar de kinderen leerden lezen en handwerken, waar de gebeden werden aangeleerd en de katechismus werd onderwezen. Janus Stevens van de Enschootse straat, die de steenfabriek in de Rauwbraken dirigeerde, wist me te vertellen, dat hij nog bij "de kwezel" ter school was gegaan. Hij vertelde mij hoe kwezel Mannaerts de zieken verzorgde. Zelfs vertelde hij mij dat zij een keer, toen de doodsstrijd erg lang duurde, het kussen onder het hoofd had weggetrokken, zodat de dood werd verhaast!!! Waren de Delftse klopjes van Stalpaert van der Wielen en die van Trijn Oly van de Haarlemse Hoek vaak zeer ontwikkelde vrouwen, was er zelfs een kostschool die ook door buitenlandse meisjes werd bezocht, die door klopjes geleid werd, in ons dorp schijnt dit niet zo sterk geweest te zijn. Onze kwezels hielden de kinderen ook wel bezig met het pluizen van textielprodukten. De Hasseltse kapel had lange tijd als voorbidsters de kwezels. Zij waren gezien. Dat hier nog zoveel kinderen de naam van Norbert kregen, zal vaak aan de kwezels te danken zijn geweest. Zij waren immers bij de families accept. De norbertijnse kwezels legden een gelofte af onder de volgende formule: "Icek belove suijverheijd en U, eerw. Vader, gehoorsaamheijt in hetgene mijne saligheijd raect". Toen de norbertijnen, nu een honderd veertig jaar geleden, uit Tilburg vertrokken, waren de kwezels hun geestelijke vaders kwijt. Zo is begrijpelijk dat rond 1925 enkel nog enige stokoude epigonen op het Goirke woonden en er wat oude tradities voortzetten. Wie weet dat Bernard van Meurs, de dichter van het "Kriekende kriekske" te Nijmegen bij de kwezel school lag en dat Alberdingk Thijm als dankbare oud-leerling een gedichtje schreef toen het laatste Amsterdamse klopje in 1880 overleed, wie verneemt hoeveel obstructie door predikanten werd gevoerd tegen de kwezels en klopjes, die gaat beseffen dat de kwezels veel betekend hebben. Waar dan de kwade naam vandaan komt? Och, zij waren een soort derde kapelaan; zij deden katechismus, zorgden voor armen, wezen en zieken, verzorgden altaar en altaarbehoeften, steunden de priesters en verzorgden zelfs hier en daar de kerkzang, maar het zou wel vreemd geweest zijn, wanneer deze of gene niet tot een lastige devotaire uitgroeide, wanneer allen vrij zouden geweest zijn van jaloezie, wanneer hier of daar geen praatjes ontstaan waren vanwege hun

ooit wat lastige intimiteit met de hoogvereerde paters. Veralgemeenen is echter steeds onjuist. Tilburg heeft veel aan de kwezels te danken. Gaarne zullen wij zien dat wie meer weet over de norbertuskwezels van Tilburg daar eens iets van zal laten horen.

RectorSicking

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-1, blz. 8 - 11

Smulders en het oude Tilburg

Tilburg en de Oisterwijkse schepenbank

In "Het ontstaan van de Tilburgse schepenbank" hebben wij beweerd dat Tilburg en Goirle nooit tot het gebied van de Oisterwijkse schepenbank hebben behoord, maar daarentegen al onder het geslacht der Ciselberten een eigen, zelfstandig gerecht hebben gehad (1). Nu luidt de tweede alinea van Smulders' artikel "Tilburg rond 1450" als volgt:

"Tot ongeveer 1460 staat het protocol van Oosterwijk vol met gegevens over Tilburg en Goorle; immers: Tilburg en Goorle behoorden tot die tijd bij het gebied van de schepenbank van Oosterwijk, waaronder ook gelegen waren Emschot, Huikelum, Berkel, Udenhout, Haaren en Belver" (2).

Was het voor ons al een teleurstelling te moeten constateren dat Smulders de door ons gehuldigde en met bewijzen gestaafde opvatting niet deelt, nog teleurstellender was het te moeten bemerken dat hij zijn eigen opvatting - tevens de heersende - met geen enkel bewijs kracht bijzet. Hij vermeldt ook geen bronnen, wat wij uiteraard betreuren.

Met verwijzing naar ons voornoemd artikel voor verdere gegevens zullen wij nogmaals de bewijzen voor onze opvatting aanvoeren en zelfs aanvullen. Smulders dagen wij tot tegenbewijs uit!

1342: De hertog van Brabant zal de ingezetenen van zijn dorpen Tilburg en Goirle geen schepenen zetten "noch ander recht geven dan si voirmaels gehad hebben ende heerbracht". Niemand zal "eenich erfnisse binnen den prochien van Tilburch ende van Goerle" mogen verkrijgen of hij zal "dair af aldair ten vonnisse ende ten recht moeten staen", gelijk de andere ingezetenen. De hertog wil "dat men nen van allen zaken, die sij misdaen hebben ofte namaels misdoen moghen binnen der eringhen van Tilburch ende van Goerle, vonnisse ende recht

sal. doen binnen der prochien van Tilburch ende anders nerghent, na datmen voirmaels heerbracht heeft ende geplogen" (3).

1368: De Oisterwijkse kwartierschout int een boete van "die van Westilborch van enen mesgrepenen vonnes" (4).

1387: Pauwels van Haestrecht, die de dorpen Tilburg, Goirle en Drunen van de hertogin van Brabant in pandleen ontvangt, en zijn erfgenamen zullen de "lieden, in den voirscreven dorpen mit huer toebehoirten geseten, niet mogen handelen noch vueren buyten vonnis noch recht van zaken die te vonnis staen ende selen se verantwoordende ende bescudden van onrecht ende gewout nae hair macht, behoudelic dat heer Pauwels voirscreven ende syn erven bynnen den voirscreven dorpen alle ondaet der hooger heerlycheyt aengaende die in dese dorpen off in hueren toebehoirten gevallen selen, rechten mogen op haers selfs conscientien omme die ondaet te verdriven" (5).

1395: Hertogin Johanna van Brabant bevestigt het privilege van 1342 en belooft haar ingezetenen van haar "banc van Tilborch ende van Goerle voirscreven te houdene ende te latene bi allen hairen rechten, vryheden ende heerbrenghen, onverbroekelic als si die heerbracht hebben, tot ewigen dagen emmermeer" (6).

1436: Dyrck van Haestricht, "die de heerlicheit van Tilborch pantswise houdende is", zegt in een proces met de heer van Oirschot en Hilvarenbeek over de boeten, gevallen op de gemene gronden van Tilburg en Goirle, tot de kanselier en raden van Brabant dat hij "als here van Tilborch noyt gelt noch goet deraff en hyeff, mer dat t'gheen, dat dairaf is comen, bekeert is geweest in den kost des scoutnets, der scepenen ende kerckmeesters van Tilborch" (7).

1453: Pauwels van Haestricht heeft de hertog van Brabant getoond, "hoe dat zijne voirscreven vorderen ende hij bij redenen van desen (vul aan: pandbrief. Schr.) alle die kennissen ende

hanteringen van rechte inden dorpen van Tylborch ende van Goerle voirscreven hadden gehad, van schade, van schoude, van betichten, van live, van lede, van dootslage, van messe te trecken of mit ennigerhande wapenen te vechten, van quetsueren ende bloedigen wonden, ende allen anderen saken, overmits hucren scouthet ende den gemeynen gebueren ende ingesetenen der selver twe dorpe, gelijk dat van ouds voer hucren tijt gehanteert was geweest" (8).

Wij menen hiermee te kunnen volstaan.

West- en Oost-Tilburg

Ervan uitgaande dat Tilburg en Goirle samen al vanouds een eninge vormden, is het onmogelijk om, zoals Smulders doet, de eninge van Oisterwijk te splitsen in West- en Oost-Tilburg. Laatstgenoemde eninge omvatte mijns inziens alleen Oost-Tilburg, waarschijnlijk zonder Helvoirt en Haaren.

Helvoirt was in 1192 een allodium van de heren van Tilburg (9) en het lijkt mij daarom geenszins onmogelijk dat deze heren er met de geburen recht-spraken. Uit dit burengerecht zou dan, toen de Brabantse hertogen Helvoirt verworven hadden, door dezen de schepenbank opgericht zijn, zoals ook in West-Tilburg gebeurd is, zij het later. De Helvoirtse schepenbank bestond al in 1404 (10).

Of Haaren aanvankelijk tot Oost-Tilburg behoorde, is door Hardenberg - en op goede gronden - betwist. Het behoorde volgens hem omstreeks 1300 nog niet tot het gebied van de Oisterwijkse schepenbank, terwijl er ook parochieel geen verband was, want nog in 1285 had het kapittel van Sint-Jan te Luik er het patronaatsrecht. Het bezat dit reeds in 1147 (11).

Hoe uit de uitgifte van de Westtilburgse en de Haarense gemene gronden de indeling in een West- en een Oost-Tilburg blijkt, is ons niet erg duidelijk. Inderdaad zal het gemeenschappelijk

gebruiksrecht wel ouder zijn dan de uitgifte daarvan, maar het lijkt ons wat al te simpel om aan te nemen dat de bij die uitgifte aangeduide grenzen de oude, bestaande waren. En als Haaren inderdaad niet tot Oost-Tilburg behoorde? En hoe moeten we de ligging van Oosttilburgse dorpen in het gebied van de Haarense gemene gronden verklaren? Welke waren trouwens de Oosttilburgse dorpen? Het lijkt ons te simpel om daartoe alle later tot de eninge van Oisterwijk behorende dorpen te rekenen. In het cijnsboek van 1380 is sprake van de "vicini de Oesterwijn", maar ook van de "vicini de Oestilborch et Hukelem" (12)! Helvoirt behoorde, parochieel ten minste, tot Oost-Tilburg (13) en Berkel waarschijnlijk ook, hoewel dit niet rechtstreeks uit de bronnen is af te leiden. Maar Enschoot en Udenhout? Werd met Oost-Tilburg misschien Berkel bedoeld? Is Smulders' verklaring voor de vermelding "ecclesia de Osterwic et de Tilborch" (14) wel juist? Lag Enschoot wel op de grens van Oost- en West-Tilburg? Immers, vormde de grens tussen de Haarense en Westtilburgse gemene gronden ook die tussen West- en Oost-Tilburg? Ons inziens mag Smulders, die zoveel dingen met zoveel stelligheid beweert, aan zulke prealabele vragen niet voorbijgaan. Zeker niet als hij zijn lezers in het ongewisse laat over de bronnen van zijn kennis!

Martin de Bruijn

Bronnen

(1) M.W.J. de Bruijn, Het ontstaan van de Tilburgse schepenbank, in: Historische bijdragen, orgaan van de heemkundekring "Tilborgh", jrg. 2, nrs. 1 en 2, januari en juli 1971.

(2) F. Smulders, Tilburg rond 1450, in: Historische bijdragen, jrg. 2, nr. 3, november 1971.

(3) Zie (1), nr. 1, blzz. 9 en 10.

- (4) R. Byl, Les juridictions scabinales dans le duché de Brabant, Brussel, 1965, blz. 134.
- (5) B. Dijksterhuis, Bijdragen tot de geschiedenis der heerlijkheid Tilburg en Goirle, Tilburg, 1899, bijlage A, blz. 193 e.v.
- (6) Zie (1), nr. 1, blz. 10.
- (7) D. Th. Enklaar, Gemeene gronden in Noord-Brabant in de middeleeuwen (Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht, reeks 3, nr. 9), Utrecht 1941, blz. 237 e.v.
- (8) Zie (1), nr. 2, blz. 62.
- (9) P.J. Goetschalckx, Bijdragen tot de geschiedenis bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant, dl. I, blzz. 348 en 349.
- (10) Zie (4), blz. 270.
- (11) H. Hardenberg, Het ontstaan van de vrijheid Tilburg, in: Van heidorp tot industriestad, Tilburg, 1955, blz. 38.
- (12) F. Smulders, De westgrens van de Haarense gemeynt, in: De nieuwe Tilburgse courant van 8 juni 1951.
- (13) Zie (9).
- (14) Zie (9), blz. 346.

URNEN UIT DE MIDDEN-BRONSTIJD

BIJ HET JAN AARTEN BOOMKE TE TILBURG (1841)

Bij het uitzanden van een vlak akkerland werden in 1841 "aan de regter zijde van den weg op Moer-Gestel, ter zijde van de nieuw gebouwde kaserne" (Hermans, 1841, p. 304) enkele urnen gevonden. Op deze akker stond een eeuwenoude eik die "Jan Aarten boimke" werd genoemd. Het zou daar spoken en Hermans (p. 305) kreeg er het volgende "bezweringsformulier, in echt oud Meijerijsch" te horen:

Zijde van God, dan sprikt,
Zijde van de duvel, dan wikt (wijkt).

De urnen werden door onwetendheid van de arbeiders, die ze gevonden hadden, kapotgeslagen. Dit kwam J.A. van Spaendonck (1) te weten en hij begaf zich naar de bewuste akker, waar hij de arbeiders verzocht "om al de lijk-bussen, welke nog mogten gevonden worden, met omzigtigheid uit den grond te nemen en hem af te staan". Spoedig verkreeg Van Spaendonck drie complete urnen, die hij afstond aan het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch (2).

In 1865 schrijft Hermans (p. 52) dat Van Spaendonck er vier verzamelde. De vierde urn werd geschonken aan pr. Cuypers van Velthoven te Ginneken.

Volgens Van Spaendonck werden de urnen in een onregelmatige rij van west naar oost gevonden. Ook werden er op enkele plaatsen crematieresten gevonden zonder urn, doch deze werden niet bewaard.

In september 1841 begaf dr. C.R. Hermans zich

naar bovengenoemde akker, vergezeld van pr. Cuypers, jhr. mr. de Grez uit Breda en J.A. van Spaendonck. Hermans liet door vier arbeiders een opgraving verrichten.

Na "60 tot 80 duim teelaarde" verwijderd te hebben, toonde de zwarter gekleurde grond de arbeiders de plaats aan, waar urnen moesten zitten. Hieruit blijkt dat men waarschijnlijk met grafheuvels te doen had, daar de "zwartere aarde" op een pluggenlaag van dergelijke grafheuvels duidt. Bij de opgraving in 1841 werden deze grafheuvels niet meer als zodanig herkend (Beex, 1955, p. 16).

De arbeiders vonden in de ondergrond wederom crematieresten (beenderen en houtskool) zonder urn. "Het noopje had het voorkomen, als of alles daar nedergeschud en vervolgens met aarde bedekt was geworden". Hermans (1841, 307-308) vervolgt: "Dat men aan een menschelijk lijk moet denken, is ontwijfelbaar: maar tot welken stand in de Maatschappij behoorden menschen, die men of geene lijkbus waardig keurde, of althans zonder dezelve begroef?"

Deze crematieresten werden bewaard in het Provinciaal Genootschap.

Hermans liet nu het onderzoek staken, omdat na totaal zes urnen gevonden te hebben hun nieuwsgierigheid genoeg bevredigd was.

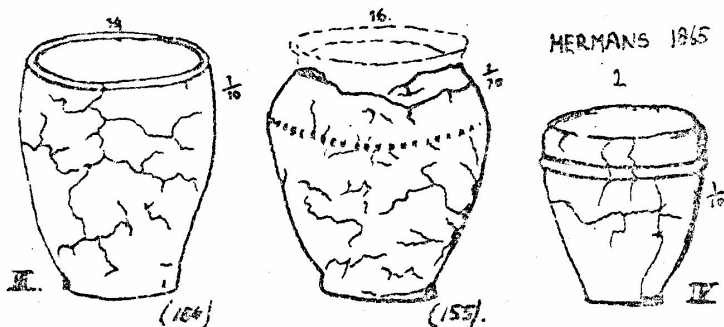
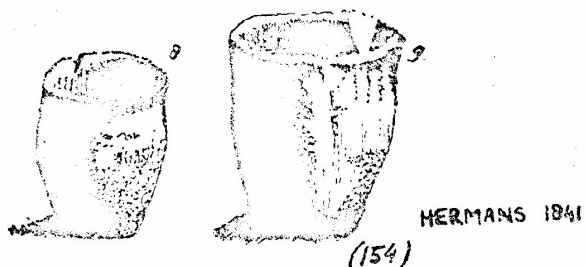
Beschrijving van de bewaarde vondsten volgens Hermans in 1841 (p. 308):

- A. De urne (afgebeeld op de plaat tegenover bladz. 279, fig. 8) is hoog tusschen 20 tot 21 duim; doorsnede van boven 18 duim; de bodem is 12 duim; grootste omtrek 60 duim; inhoud: gebrande menschen beenderen en asch.
- B. De tweede urne (fig. 9) is hoog 36,5 duim; doorsnede van boven 27 tot 28 duim; de bodem is 15,5 duim; grootste omtrek 61,5 duim; inhoud: gebrande menschen beenderen en asch.
- C. De derde urne is hoog 29 tot 30 duim; doorsnede van boven 25 duim; de bodem is 13,5 duim;

grootste omtrek 1 el; inhoud: gebrande menschen beenderen, asch en houtskool. Deze urne loopt van boven meer ineën, zoo dat zij eenigzins buikvormig is.

De eerste beschrevene berust in het kabinet van den heer Pr. Cuypers, de twee anderen in dat van het Provinciaal Genootschap.

(Zie fig. 1: Hermans, 1841, 8 en 9)

FIGUUR 1

De beschrijving volgens Hermans in 1865 (p. 53) is enigszins afwijkend wat het aantal "duimen" betreft. Hier wordt tevens de vierde urn beschreven:

A. Urne, van ruwen vorm, dik van wand, met geel sop overstreken en vrij hard in het vuur gebakken. Omtrek 60 d.; hoogte 20,5 d. Deze urne werd aan

voornoemden heer Cuypers afgestaan.

B. Urne, van ruwe geelbruine aarde (omtrek 92 d., hoogte 34 d., dikte van den wand 1,5 d.; zie Pl. III, no 14). Uit deze urne zijn eenige beenderen, asch en zand bewaard, benevens twee fragmenten der hersenpan, der kaak en vier kiezen.

C. Urne als de voorgaande, om den buik loopt een kabelrand (omtrek 100 d., hoogte 33 d., Pl. III, no 16). Eenige doodsbeenderen, asch en zand zijn van deze urne bewaard.

D. Het benedenstuk en een gedeelte van het bovenstuk sener urne, van donkergrauwe, ruwe aarde (Hoogte vermoedelijk 25 d.; zie Pl. IV, no 1).

(Zie fig. 1: Hermans, 1865, III 14, 16 en IV 1)

Deze laatste drie urnen zijn bewaard in de verzameling van het Provinciaal Genootschap (inventarisnummers: B, 154/ C, 155/ d; 156). Nummer 155 is voor permanente bruikleen afgestaan aan het Museum Kempenland te Eindhoven (3).

In de kartotheek van de provinciaal archeoloog, de heer G. Beex (R.O.B.), komt de volgende beschrijving voor:

B. Nr. 154: Drakensteinurn, onversierd, hoog 34 cm, diam. rand 29 cm, diam. bodem 17 cm (zie foto 1).

C. Nr. 155: Drakensteinurn met stafband, die 5 cm onder de rand zit. Hoogte 25 cm, diam. rand 24 cm, diam. bodem 12 cm.

D. Nr. 156: Drakensteinurn met beschadigde rand, vingertopindrukken op de schouder + 10 cm onder de oorspronkelijke rand. Diam. bij stafband 32 cm, diam. bodem 18 cm (4).

E. Nr. 157: Fragmenten van urn (zie foto 2).

De vindplaats was gelegen ten noordoosten van het vroegere Ven, het huidige Piusplein.

Coördinaten: blad 50 F Tilburg, 134.800 x 396.375.

FOTO 1 Drakensteinurn, Jan Aarten boimke (1841)
Mus. Prov. Gen. 's-Hertogenbosch, nr. 154

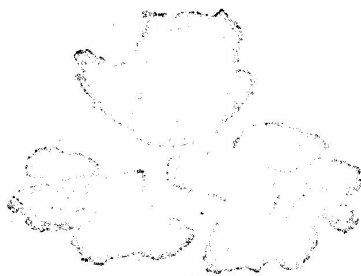

FOTO 2 Urnfragmenten, Jan Aarten boimke (1841)
Mus. Prov. Gen. 's-Hertogenbosch, nr. 157

Datering Drakensteinurnen: Midden-Bronstijd
(Montelius III) ± 1500 - 1000 v. Chr. (5).

Tilburg
4 januari 1972

Ronald Peeters
(corr. R.O.B.)

Noten

(1) Joannes Antonius van Spaendonck, zn. van Jan Anthonie Sebastiaan en Dorothea Suys, geb. Tilburg 27 juli 1792, blauwverver en leerbereider ald., overl. Tilburg 15 september 1849, tr. ald. 12 april 1815 Nicolaa Johanna Mutsaers. Hij was de neef van Gerardus en Cornelis van Spaendonck, twee beroemde schilders uit Tilburg. Zie: J.H. van Mosselveld, Genealogie Van Spaendonck, in: Nederlands Patriciaat, jrg. 40, 1954, blz. 354 e.v.

(2) Hermans, 1865, blz. 56, noot 1. Handelingen Provinciaal Gencootschap 1843, blz. 224 en 229; 1846, blz. 29 en 45; 1854, blz. 42.

(3) Bruikleenverklaring Provinciaal Museum d.d 9 maart 1971, alwaar vermeld onder nr. 70 (abusievelijk inventarisnr. 135).

(4) Deze urn kon ik niet meer terugvinden in het depot van het Provinciaal Museum.

(5) Zie: S.J. de Laet en W. Glasbergen, De voorgeschiedenis der Lage Landen, Groningen, 1959, blz. 144.

Literatuur

1. Dr. C.R. Hermans, Geschiedkundig mengelwerk etc., 1841, blz. 304-310, 314 en afb. t.o. blz. 279, 8 en 9.

2. Dr. C.J.C. Reuvens e.a., Alfabetische naamlijst, 1845, blz. 82.

3. Dr. C.R. Hermans, Noordbrabants oudheden, 's-Hertogenbosch, 1865, blz. 52 en 53, 119 en Pl. III, 14 en 16, Pl. IV, 1.

4. Louis Stroobant, La Taxandrie préhistorique, Taxandrie, Turnhout, 1905, blz. 210.
5. Dr. J.H. Holwerda en mr. J.P.W.A. Smit, Catalogus 1917 der archeologische verzameling van het Provinciaal Genootschap, 's-Hertogenbosch, 1917, blz. 44-45, pl. 3 en 4.
6. Dr. J.H. Holwerda, Geschiedkundige atlas van Nederland I, 's-Gravenhage, 1924, blz. 25.
7. J.R.W. Sinninghe, Noord-Brabantsch sagenboek, Zutphen, z.j., blz. 79.
8. Dr. W. Willems, De vóór-romeinsche urnenvelden in Nederland, Maastricht, 1936, blz. 36, 139, 140 en afb. 34, 8 en 9.
9. G. Beex, Tilburg en omgeving in praehistorische tijd, in: Van heidorp tot industriestad, Tilburg, 1955, blz. 11, 14, 16 en afb. blz. 20, IVb.
10. Handschrift dr. C.R. Hermans, Bibliotheek Provinciaal Genootschap 's-Hertogenbosch, nr. 148.

Een rel om een paar schoenen

Kleding en beddegoed, voorwerpen die men nu bij een boedelscheiding de moeite van het aankijken maar amper waard acht, speelden vroeger bij dergelijke aangelegenheden dikwijls een grote rol, die ons nu lachwekkend voorkomt.

Zo laat Marie Huybert Kercke, weduwe van Adriaan van Gorp, in haar testament een bepaling opnemen over het beddegoed, dat gedeeltelijk ten goede zal komen aan haar twee oudste zoons, Adriaan en Peter, dat voor "diensten en voordeele, die gemelde haar testatrice met hunne getrouwen arbijt, ijver en vlijt haar gedurende haren weduwlijke staat hebben toegebracht" (1).

De Goirlese spinner Nicolaas van Enschoot vermaakt per testament zijn beddegoed aan zijn dienstmeid Maria Spapens (2).

Als bij een boedelscheiding kleding ter sprake komt, dan zien we dat deze dikwijls, juist ook onder het gewone volk uit onze streek, rijkelijk versierd is met zilver.

Bovengenoemde Nicolaas van Enschoot schonk namelijk verder aan zijn neef Willem van Enschoot een damasten hemd met zilveren knopen en aan zijn verre neef Cornelis Brenders, verwant van wijlen Anna Maria van Enschoot zijn zilveren broek- en schoengespen.

Op de inventarislijst van de goederen van wijlen Peter Cornelis de Gruyter, opgemaakt in 1782 door Cornelis Jan van der Weegen en Peter Ansems, schepenen van de heerlijkheid, vinden we naast twee manspruiken ook vermeld "een paar zilveren schoengespen" .

Ook Peter de Gruyter was een man uit het volk: hij was boer, daarnaast houder van bijen (3).

Nu we dus gezien hebben dat kleding vroeger wel degelijk een belangrijke rol speelde als er gedeeld ging worden, zullen we beter kunnen begrijpen dat de Goirlenaar Cornelis Hosemans zo 'n drukte maakte toen zijn schoenen gestolen waren.

Cornelis Hosemans, die woonde in het Hilvarenbeekse gehucht Brehees, verscheen, op 19 september 1778 te Tilburg voor de schepenen om aangifte te doen van zijn gestolen schoenen, die versierd waren met zilveren gespen (4). Voordat hij zover is, heeft zich echter al een hele geschiedenis afgespeeld.

Cornelis vertelt tussen de 16de en 17de september in zijn schuur geslapen te hebben om 's morgens tijdig wakker te zijn voor het malen dorsen en wannen van de boekweit. Toen hij ging slapen, hij zijn schoenen op de havertas gezet en 's morgens bleken deze te zijn verdwenen.

Op weg naar Tilburg om aangifte te doen van de diefstal ging hij te Goirle nog even aan bij Jan van der Steeden (Versteden), die tegen hem gezegd zou hebben: "Dat zal Willem van der Boom wel gedaan hebben, dien ontent mens; ik kwam hem 's avonds pas nog tegen, in de buurt van uw schuur".

Na zijn bezoek aan Jan Versteden ging Cornelis verder naar Tilburg, waar hij eerst een bezoek brengt aan "silversmit Adamus van Mierlo". De zoon van Adam van Mierlo weet Cornelis te vertellen dat de morgen van de 17de september circa zeven uur "seker manspersoon, die hij niet kende" een paar schoengespen te koop had aangeboden en dat hij ze gekocht had voor 4 gulden, 3 stuivers en 8 penningen. De verkoper had de stalen beugels uit de gespen genomen "om reede die hij voorgaf, dat ze hem nog wel te pas konden komen" . De zilversmid toont daarop de gespen aan Cornelis die ze duidelijk als de zijne herkende. Ze waren duidelijk op ruwe wijze van de schoenen verwijderd.

Voor Cornelis Hosemans is het nu een uitgemaakte zaak. Willem van der Boom is de dief en niemand anders. Hij gaat deze Willem, metselaar en wonende in de Quetterij, opzoeken en beschuldigt hem zonder meer van de diefstal. Na het verhaal van Cornelis dat Jan Versteden hem gezien zou hebben, geeft Willem de diefstal dan ook grif toe. Cornelis eiste toen het geld op dat de gespen hadden opgebracht, maar hij vist achter het net. Willem zegt dat hij er een oude schuld mee heeft afgelost en dat hij niet in staat is aan de eis te voldoen. Toen Cornelis nog eens maande, werd Willem zeer kwaad en riep: "En sult gij geen donder weerom krijgen, noch

het geld noch de schoenen". Cornelis bewaarde op deze uitval maar wijselijk het stilzwijgen en ging toen aangifte doen.

De schepenen riepen eigenaardig genoeg niet Willem van der Boom ter verantwoording, maar Jan Versteden. Jan blijkt te Goirle een winkel te drijven en daarnaast ook nog herberg te houden, want uit de verklaring van Jan blijkt dat Willem vóór de avond van de diefstal ten huize van Jan nog "vier zoopjes" gedronken had, zeggende te sullen betalen als hij weerom kwam. Verder worden ze uit de verklaringen van Jan niet veel wijzer, want deze zegt dat niet hij, maar zijn vrouw, Johanna van den Broek, had gezegd dat Willem van der Boom de dader wel zou zijn. De betiteling van Willem als "onten mensch" zal ook wel de wraak van Johanna van den Broek zijn geweest om de onbetaalde "zoopjes".

Blijkbaar is hiermee de zaak afgedaan; nergens vernemen we of Willem nog aan de tand gevoeld werd. Hosemans zal dan ook wel naar zijn schoengespen of geld daarvoor hebben kunnen fluiten.

Van een kikker kan men immers geen veren plukken.

J.M.A.P. van Gils

Bronnen

(1) G.A. Tilburg, not. 91, f. 169, 1763.

Adriaan van Gorp en Marie Kercke hadden vier zonen, allen gedoopt te Tilburg, later vestigde het echtpaar zich te Goirle. Drie van de vier zonen, Adriaan, Cornelis en Peter zorgden voor een blijvend nageslacht Van Gorp te Goirle.

(2) G.A. Tilburg, not. 155, f. 64, 1806.

Nicolaas was te Goirle gedoopt op 4 februari 1723 als zoon van Godfried Goijert van Enschoot en Anna Maria Nicolaas van Oerle. Hij overleed te Goirle ongehuwd in 1812.

(3) G.A. Tilburg, not. 107, f 87.

Peter de Gruyter was gehuwd met Adriana Maria van Loon. Hun nageslacht stierf te Goirle uit met Johanna Maria de Gruyter, die gehuwd was met organist Jan van Zantvoort, overleden in 1904, en haar zuster Anna Maria de Gruyter, gehuwd met kruidenier Peter Spapens, overleden in 1937.

(4) G.A. Tilburg, R. 152, civiele processtukken. Jan Versteden was geboren te Moergestel. Hij huwde als weduwnaar van Johanna de Bock met Johanna van den Broek, afkomstig van de Hasselt onder Tilburg.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-1, blz. 24 - 27

Nicolaas Dominicus de Beeck

VAN 1733 TOT 1780 PASTOOR TE GOIRLE

Nicolaas Dominicus de Beeck is een opvallende figuur in de lange rij van de Goirlese pastoors.

Vóór zijn benoeming tot pastoor van Goirle beleefde Nicolaas een wilde priesterjeugd. Hij was kapelaan te 's-Hertogenbosch, verbonden aan de parochie Sint-Jan, en stond bekend als een vurig en ijverig jansenist. Op 25 augustus 1730 overlijdt plebaan Van Kessel. Nicolaas Dominicus de Beeck ambieert het plebaanat, maar nuntius Josephus Spinelli acht hem voor dit ambt ongeschikt en benoemt de pastoor van Nuland, Simon van Wijdeven.

Deze blijft echter in zijn pastorie te Nuland en houdt zijn aanstelling verborgen. Nicolaas de Beeck matigt zich het pastoorschap aan van de Sint-Jan en Sinte-Catharien en Van Wijdeven verzet zich hiertegen niet.

Dat Van Wijdeven voorlopig op de pastorie van Nuland blijft en zich niet naar 's-Hertogenbosch begeeft om zijn plebaanat waar te nemen, houdt verband met een decreet van de Staten-Generaal van 19 juli 1730, waarin wordt bepaald dat in de Meierij geen rooms priester mag worden verplaatst zonder dat hij eerst in Den Haag is verschenen en schriftelijk toelating heeft verkregen. Tevens bepalen de Staten-Generaal dat er van de tien kerken te 's-Hertogenbosch vijf moeten worden gesloten.

Het sluiten van de kerken en tevens het achterwege blijven van de goedkeuring der benoeming van Simon van Wijdeven tot plebaan wekt beroering onder de gelovigen te 's-Hertogenbosch.

Nicolaas de Beeck plaatst zich aan het hoofd van de oppositie, de "Plebanisten" genoemd, en zet een actie op om de kerk in de Kruisstraat, die gesloten is, weer geopend te krijgen. De Plebanisten roepen de hulp in van de regering en wel in de persoon van de jansenist Gulielmus van Dalenoot, pastoor van 's-Gravenhage, die de zaak bij hogere regerings-instansies zal behartigen. De Beeck doet zijn best om nog enige andere priesters voor zijn zaak te winnen, onder anderen Franciscus Lelivelt, pastoor

te Vught, en de norbertijn Dominicus van der Elsken, pastoor te Vlijmen. Deze twee laatsten weigeren echter hun medewerking.

Het fanatieke optreden van de Plebanisten valt niet in de smaak van de goede katholieken te 's-Hertogenbosch. Er ontstaat een grote verontwaardiging en ook de protestanten spreken hun minachting uit over het bedrijf van Nicolaas de Beeck en zijn aanhangers.

De Plebanisten winnen echter het pleit en de kerk in de Kruisstraat moet op 22 december 1731 worden geopend (1).

In 1733 wordt Nicolaas Dominicus de Beeck benoemd tot pastoor te Goirle. Dat hij het heel wat minder moet stellen dan wat hij zich als ideaal heeft gesteld, zal hij wel te danken hebben aan zijn jansenistische activiteiten tijdens zijn Bossche periode.

Zijn gehele leven als pastoor te Goirle blijft De Beeck strijdvaardig, vurig en streng van opvattingen. Na enige tegenstrubbelingen van de kant zijner parochianen krijgt hij een kapelaan toe geweest, namelijk Johannes Franciscus Prince. Deze overlijdt reeds in 1739 en op 23 mei 1739 krijgt Gasparus de Visscher, geboortig van Oirschot, toestemming van de edelmogende heren der Staten-Generaal om Prince als kapelaan in Goirle te opvolgen (2).

Verder worden voor Goirle als kapelaan nog genoemd: in 1764 Antonius Coolen van Leende en in 1773 Joannes Franciscus Pessers van Tilburg.

De paters minorieten, dat zijn de capucijnen van Turnhout, die al onder de voorganger van pastoor De Beeck, Antonius van Abeelen, in Goirle assistentie verlenen, blijven dit doen onder het pastoraat van De Beeck.

Kerkgeschiedschrijver Schutjes beschrijft deze Goirlese pastoor als een man van grote kennis en zeer ijverig herder. De vele kwezels of klopjes die wij in Goirle kennen mogen in deze dagen hiervoor het bewijs leveren.

Deze vrome en toegewijde vrouwen of maagden - ook "devota" genoemd - gaven onder toezicht van de pastoor elementair godsdienstonderricht aan de Goirlese jeugd. In het overlijdensregister van Goirle, aanwezig in het archief te Tilburg, worden zij met name genoemd en wel:

Catharina Smits	overleden	18-2-1738
Helena Otten	"	24-3-1740
Elizabeth Bax	"	3-5-1740
Petronella Brocken	"	7-6-1741
Helena van Wijk, tevens kosteres van de eerste roomse schuurkerk	"	12-8-1747
Helena Botermans	"	25-9-1751
Adriana Michielsens, tevens kosteres	„	8-8-1753
Maria Soffers	„	13-5-1754
Anna Bogaerts	"	10-12-1758
Maria van Spaendonk	"	31- 3-1768
Adriana Brouwers	"	12- 3-1772
Elisabeth Smits, tevens kosteres	"	26- 9-1779

Bij resolutie van 19 december 1758 der Staten-Generaal krijgen de katholieken van Goirle verlof tot het bouwen van een nieuwe schuurkerk. Jan Baptist Brouwers, gehuwd met Cornelia Cornelis Verheyden, schenkt voor dit doel aan Lucas Schoutens en Jan van Besouw, de kerkmeesters van de oude schuurkerk, een stuk grond. Naast deze grond ligt een perceel dat toebehoort aan Gijsbert graaf van Hogendorp, heer van de heerlijkheid Tilburg en Goirle. Door ruiling, tegen de grond waarop de oude schuurkerk staat, komt het kerkbestuur in het bezit van de grond van de graaf. Van Hogendorp verbindt aan deze ruiling de voorwaarde dat men de schuur, die op zijn grond staat, zal afbreken en daar de nieuwe schuurkerk zal oprichten en dat men de oude schuurkerk - deze stond achter de Levensschool van Van Puyenbroek (Bergstraat-Watermolenstraat) - zal afbreken en ombouwen tot een korenschuur, met riet gedekt (3).

Men stelde zich van de nieuwe schuurkerk niet al te veel voor. Volgens voorschriften van de Staten-Generaal moest ook de tweede schuurkerk "in forme en groote" aan bepaalde eisen voldoen en werkelijk het aanzien van een schuur hebben. Toegestaan werd aan west- en noordkant bomen te planten en wel op zes voet afstand van de "euseldrup". De oostkant

moest vrij blijven en het werd verboden het geheel met een haag te omgeven.

Na de bouw werd de kerk getaxeerd op *f* 750,— en in de twintigste penning aangeslagen voor *f* 37,— (4).

In 1763 is men reeds toe aan een kleine verbouwing. In een schrijven, gericht aan de kwartierschout, vraagt men toestemming de deur met het binnenportaal aan de oostkant van de kerk te mogen verwijderen, dicht te metselen en te vervangen door een deur in de zijmuur, zonder binnenportaal. De kwartierschout gaat te rade bij de dominee van Tilburg. Deze is zeer mild en adviseert: laat ze deur en portaal maar afbreken... Dit zal niet de minste ergernis veroorzaken bij de beleiders van de ware religie...(5).

Onder het pastoraat van De Beeck bestaat er te Goirle een oude traditie om in de maand augustus een bedetocht te ondernemen naar Sint-Jansgool op Nieuwkerk ter ere van Sint-Jan, de patroon der kerk, en tevens om daar Goolse kermis te vieren.

In de visitatiebrieven voor de kerk van Poppel over de jaren 1733, 1736, 1743, 1749, 1775, 1780 en 1793 wordt herhaaldelijk naar deze gewoonte verwezen. Wij lezen in deze brieven dat er al van oudsher naar het Sint-Janskapelletje een grote toeloop van volk is. Men draagt daar bij deze gelegenheden de Heilige Mis op... Bij gebrek aan een biechtstoel belijdt men in het openbaar zijn zonden... Vroeger, zo leest men, droeg de pastoor van Goirle op zon- en feestdagen daar altijd de Heilige Mis op.

De visitor wijst ook op de misbruiken die daar zijn ingeslopen; in tijden dat de kapel niet wordt gebruikt, is de kapel een rovershol gelijk, waar 's zomers de schapen in huizen en 's nachts is het een schuilplaats voor losbollen en smokkelaars (6).

Pastoor De Beeck hecht veel waarde aan deze oude historische grenskapel. Uit eigen middelen financiert hij de restauratie van de kapel; hij laat nieuwe muren aanbrengen, vensters en ramen, alles van goede sloten voorzien. Elk jaar opnieuw vraagt hij toestemming aan de bisschop van Antwerpen - de kapel staat op Poppels gebied - om met zijn gelovigen rondom de kapel een Sacramentsprocessie te mogen houden.

Door een toeval hebben wij de volledige correspondentie tussen de bisschop van Antwerpen en de pastoor van Goirle in handen gekregen. Aan deze stukken is het te danken dat we kunnen aantonen dat de Goirlese gemeenschap de primeur heeft het eerst een bidplaats op Poppels gebied te hebben opgericht en niet Tilburg... Dat er niet één doch twee grenskapellen stonden. De grond voor de kapel is geschonken en de kapel is gebouwd door de inwoners van Goirle tien jaar na de val van 's-Hertogenbosch, dus in 1639. De Tilburgse grenskapel dateert van 1650.

Een andere akte, aanwezig in het Rijksarchief te Antwerpen, bevestigt nogmaals het bestaan van de Goirlese grenskapel. In extenso luidt deze: Bartholomeus Geerts legittimus vendidit et transportavit Anthonie de Vet et suis seecker sijn contingent ende gerechticheyt in een heiveld daer de Goirlese Cluys op is staande..." enzovoorts (7).

De gehele correspondentie tussen, pastoor en bisschop, in het latijn gevoerd - de heer Ferdinand Smulders was zo goed deze voor mij te vertalen -, spreekt van een heroïsche strijd die pastoor De Beeck voert om Sint-Jansgool als bedevaartsplaats op Poppels gebied te behouden. De briefwisseling is te uitgebreid om haar in volle omvang hier te behandelen. Enkele gegevens wil ik u niet onthouden.

De pastoor van Poppel krijgt opdracht van de bisschop van Antwerpen toe te zien wat er op Nieuwkerk gaande is en hem daarvan verslag uit te brengen. Nicolaas de Beeck schrijft aan de bisschop dat de kapel ruim en groot is en ten minste 700 mensen kan bevatten... en dat ze is opgericht voor de gelovigen van Goirle, alsmede voor die van Alphen, Riel en Tilburg. Hij houdt op Nieuwkerk ook een collecte, zeer tegen de zin van de Poppelse pastoor. Dat geld heeft hij nodig om de pastoorlasten en de jaarlijkse recognitie aan de Staten-Generaal te kunnen afdragen. Op 29 augustus, de feestdag van Sint-Jan, kunnen de gelovigen van oudsher de aflaten verdienen van paus Clemens XIII; dit recht heeft hij bekomen van de voorganger van de bisschop en hij kan dat met brieven aantonen.

De restauratie van de kapel heeft hem f 600,— gekost.

Bij de plechtigheden op Nieuwkerk verlenen de minorieten vanouds assistentie.

Een enkele maal zoekt de pastoor steun bij de apostolisch vicaris A. Aarts, maar ondanks de inzet van de vicaris en de pastoor wordt de - strijd verloren en in 1779 valt de laatste slag (8). Jacobus Thomas Jos Wellens, bisschop van Antwerpen, geeft Bruno Heeren, pastoor te Poppel, opdracht er op toe te zien dat in de Goirlese grenskapel geen Heilige Mis meer wordt opgedragen. De bisschop van Antwerpen vindt de hele bedoening op Nieuwkerk een aanfluiting van de roomse eredienst en motiveert zijn besluit:

1. het altaar is in alle opzichten voor de dienst onwaardig;
2. de beelden verkeren in zeer slechte toestand;
3. de plechtigheden vinden plaats onder gelach en bespotting der kettters;
4. de Heiligs Communie wordt uitgereikt door een diaken die geen priester is;
5. men kan daar aflaten verdienen die door de bisschop van Antwerpen voor zijn gebied niet zijn goedgekeurd;
6. pastoor De Beeck verleent aan alle biechtvaders aan wie hij wil de faciliteit te absolveren (9).

In de laatste jaren van zijn leven wordt pastoor De Beeck terzijde gestaan door zijn beminde medeparochiaan broeder Adjutus van Goirle. Broeder Adjutus verzorgt zijn correspondentie en is soms voor De Beeck koerier op Antwerpen.

Broeder Adjutus van Goirle, in de wereld Joannes Baptist Smarius, zoon van Joannes Smarius en Eva de Beer, werd geboren te Goirle op 13 maart 1746. Hij studeerde te Leuven en trad op 28 april 1763 in de orde der capucijnen, en werd vermoedelijk in juni 1770 te Antwerpen tot priester gewijd. In de jaren 1773-1775 en 1776-1781 was hij woonachtig te Antwerpen. •

Drie broers van pater Adjutus verkozen eveneens de priesterlijke staat, namelijk Hubertus, gestorven in 1780, Jacobus, kanunnik te Tongerlo, gestorven in 1812 als pastoor te Ravels, en Willem, gestorven als pastoor te Hechtel in 1827.

Pater Adjutus, capucijn, stierf op 26 oktober 1799 tijdens het opdragen van de Heilige Mis ("bij den Pater Noster") te Geldern in de bediening van lector in de filosofie (10).

PATER ADJUTUS VAN GOIRLE schilderij, gerestaureerd door
A. v.d. Laar uit Den Bosch, 1937, Velp

In de laatst vermelde bron, "De capucijnen in de Nederlanden en het prinsbisdom Luik" van de hand van pater Hildebrand, staat een afdruk gemaakt naar een geschilderd portret in olieverf, voorstellende pater Adjutus van Goirle. Naar mijn weten is dit de oudst bestaande afbeelding van een volbloed Goirlenaar, naar het leven getekend.

Het laatste schrijven van Pater Adjutus van Goirle is gedateerd 25 februari 1780. Nog éénmaal valt hij aan namens zijn vriend Nicolaas de Beeck en schrijft laconiek aan de Antwerpse bisschop: Moge Uw toorn niet in woede uitbarsten, omdat ik met waarachtig en eerbiedig gevoel alleen maar met een voorstel kom...

Helaas, Rome had gesproken en de kous was af. De Goirlese haan was van het Poppelse erf voorgoed verjaagd.

Pastoor De Beeck buigt vijf maanden na het schrijven van Adjutus het grijze moede hoofd en overlijdt te Goirle in de ouderdom van 81 jaar.

C. Robben

Bronvermelding

- (1) Bossche bijdragen, nr. 20, blz. 83-86. .
- (2) G.A. Tilburg, inventaris-Visvliet, nr. 49, f. 144.
- (3) G.A. Tilburg, R. 441, f. 47v-49, 22-1-1759.
- (4) G.A. Tilburg, R. 532, f. 38, 1760,
- (5) Notitie van Lambert de Wijs zonder bronvermelding.
- (6) Archief Geel D.A. bundel III, nr. 9.
- (7) Rijksarchief Antwerpen onder archief Weelde, nr. 12.
- (8) Bisschoppelijk Archief Mechelen, Poppel.
- (9) Rijksarchief Antwerpen A.A.M.A., f. 112-112v,
- (10) Pater Hildebrand, De capucijnen in de Nederlanden en het prinsbisdom Luik, dl. V, blz. 390, 398, 444; dl. VI, blz. 569; dl. VII, blz. 23, 636, 637.

Tilburg rond 1450 II

DE HEUVEL ALS EEN GEMOEDELIJK BOERENPLEINTJE

Het dorp Tilburg was een harmonisch opgebouwde plaats; het was een typisch Frankisch hoevendorp, hetgeen nog uitkomt in de namen Veldhoven, Eindhoven, Broekhoven en de Hoeven. Uit een aantal hoeven ontwikkelde zich het gehucht. Een boerendorp bestaat daarom altijd uit verspreide gehuchten.

De hoeven lagen meestal rondom een driehoekig pleintje met middenin een waterkuil, een poel of een ven (ook wouwer of weijer genoemd). In de zuidelijke Kempen heet zo'n pleintje de biest, aldus genoemd naar de met biezen rondom begroeide waterplas.

Rondom het gehucht lagen de akkers ("de eckeren") en, als er een waterloop in de nabijheid was, ook de beemden in het broek. Rondom de akkers lag de gemeijnt, op sommige plaatsen ook aert of vroente genoemd.

Ook in Tilburg was het zo: tussen de gehuchten (dus het midden der huidige stad) was alles nog gemeijnt, dit is woeste grond met hei en wilde grassen, waarop de koeien, de schapen en de varkens hun voedsel vonden.

Een paar opgeschoten jongens stouwen het vee gezamenlijk de gemeijnt op. Het stuk van de gemeijnt dat rondom een gehucht lag, was in het bijzonder bestemd voor de boeren van dat gehucht. Men mocht de hei afvlaggen; men haalde er plaggen en strouwsel; tegen een bepaald bedrag mocht men leem steken om de wanden der schuren met leem dicht te smeren, om stenen te bakken in een veld-oventje en om lemen vloeren te maken. Het turf steken werd meestal verpacht. Als de naburen rondom hun erven en landerijen op een bepaalde breedte gemeijntewaarts mogen poten ten gevolge van het pootrecht, dan zijn de bomen en struiken het eigendom van de aanplanter, maar de vruchten bleven gemeenschappelijk. Denk hierbij aan de eikels voor de varkens! Zulk een gehucht of buurtschap noemde men de herdgang of de herdschap (op zijn Latijns: pastoria). Daaronder verstond men in het bijzonder het gebied, waarop de herder zijn schapen mocht laten weiden. Het woord is afgeleid van het middeleeuwse woord herde, dat herder betekende. Later heeft men daar

een r achter gezet naar analogie van de beroepsnamen bakker, wever, jager enzovoorts.

Een dorp zoals Tilburg is ook opgebouwd uit verschillende herdgangen.

De Heuvel

Wij zullen beginnen met de Heuvel. Stelt u voor, waarde lezers, een boerenpleintje met een lindeboom in het midden. Misschien staan er ook eike-bomen rondomheen. Het pleintje is nog niet volgebouwd. De boerderijen hebben hun hoven en boomgaard met een beuken hofheg. Er is nog ruimte genoeg.

Voor de dorpskerk staan enige huifkarren, waarvan de paarden of ossen "gevoeierd" worden. Veel verkeer is er niet. De boeren werken op de akker; de vrouwen zijn aan het weven of spinnen. Ze hebben wel wat anders te doen dan te lanterfantten. Aan de Heuvel stond het brouwhuis genaamd "het Hert", waar men alreeds een goede pint kon tappen voor de gasten.

Het is helemaal niet zeker of het grote verkeer van Den Bosch naar Antwerpen over de Heuvel kwam. Wel zullen verschillende zijtakken van de grote banen naar de Heuvel gelopen hebben.

Alle grond bij de Heuvel is nog niet ontgonnen. In 1444 grenst een huis, staande aan de Heuvel, nog in het noorden en zuiden aan de gemeijnt.

Rondom de Heuvel lag nog veel woeste grond. De Besterd was nog gemeijnt. De Koestraat en de Enschootse straat liepen grotendeels nog door de gemeijnt; slechts hier en daar stond een boerderij met wat landerijen. Ook ten westen van de Heuvel lag nog veel gemeijnt. In het zuiden lag het Ven; daar omheen stonden enige huizen. Ook wordt vermeld "het Kerckven achter den Hovel", dat echter meestal onder Oerle gerekend wordt. In de Heuvelstraat zullen ook enige huizen gestaan hebben. De Markt bestond nog niet. De markten werden gehouden op de Heuvel. Rondom de kerk stonden geen huizen; er lagen maar enkele akkers.

Ten zuiden van de kerk en de Heuvel strekte zich zeer ver de herdgang van Oerle uit, welke voor het grootste deel nog niet ontgonnen was (waarover later meer).

Landerijen

Als landerijen bij de Heuvel vond ik vermeld "Wouter des Abdts hofstat" (1433), "dat Pypen-hoefken" (1433) en "Huijsmanslant" (1449). Meer namen van landerijen vond ik niet vermeld. Het is opvallend dat de oogst aan veldnamen bij de Heuvel zo schraal is! Alleen vond ik nog "die afterste weyde" (1444), welke lag "after den hovel bij de scive".

Zoals men ziet: het hartje van Tilburg was tamelijk onbewoond.

Er bestond ook een "Hovelchijns", welke betaald moest worden aan de geburen van de Heuvel; het zal wel een bepaalde grondcijns zijn geweest. Bij de Heuvel moet ook een kruispunt zijn geweest, want geregeld is er sprake van "die Cruijsstraet" bij de Heuvel. De weg van de Heuvel naar de Veldhovense molen grenst in het oosten aan de gemeijnt.

De Koestraat (reeds vermeld in 1443, 1444 en 1449) zal de straat geweest zijn, waarlangs de "koejers" het vee naar de gemeijnt stouwden.

Ook vond ik een Molenstraet en een Molenwech; de ene kan naar de Veldhovense molen gelopen hebben, de andere naar de molen van Eindhoven.

In 1435 wordt vermeld "een cleijn straetken", dat van de Groenstraat naar de Heuvel liep. Het is moeilijk uit te maken welk straatje dat is.

Ten oosten van de Heuvel lag het Brabants leen "het goed te Eindhoven". Ook daar zullen enige boerderijen hebben gestaan.

Oude wegen

Als we nu deze gegevens samenvatten, zien we dat bij de Heuvel enige wegen samenkwamen. Rond de Heuvel en het Ven en aan de Heuvelstraat stonden enige huizen. Bij de kerk is alles nog leeg. Rondom de huizen lagen de akkers van de Heuvel. Verderop was alles nog gemeijnt. De Oisterwijkse (of Antwerpse) baan liep waarschijnlijk met een zijtak over de Heuvel. Er moet ook een weg gelopen hebben van de Heuvel naar het Veldhovenplein. De Koestraat en de Enschtotse straat bestonden al. De Pelgrims pad kwam misschien ook op de Heuvel terecht.

Een verbinding met Oerle en Broekhoven moet er al geweest zijn. Misschien ook een pad naar de Schijf.

Vanaf Korvel stroomde een waterloop ten zuiden van kerk en Heuvel en het Ven naar Moerenburg en de Leij. Daar zullen de beemden van de Heuvel langs gelegen hebben. Deze waterloop zal de zuidgrens geweest zijn van de Heuvelse herdgang, welke in het westen door de Schijf, in het noorden door de Veldhoven en in het oosten door Eindhoven begrensd was volgens mijn gegevens.

Meer is er over de Heuvel niet te zeggen.

Ferd. Smulders

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-1, blz. 37 - 40

BESTUURSMEEDELI NGEN

Het nieuwe bestuur

Drie bestuursleden hebben in 1971 te kennen gegeven hun functie beschikbaar te willen stellen. Het waren de heren L. Langeweg, J. Spijkers en P. Verdunt. Deze mensen, die onze kring mee opgericht hebben, vonden dat, nu de vereniging groeit en bloeit, er misschien wel anderen te vinden waren die hun taak overnemen.

Het bestuur heeft daarop per circulaire de leden opgeroepen kandidaten voor het bestuur op te geven. Er werden van de leden geen reacties ontvangen. Het bestuur heeft overleg gepleegd en enkele mensen, die hun geschikt leken, persoonlijk gevraagd een bestuursfunctie te aanvaarden. Drie leden stemden toe; het waren de heren M. de Bruijn, A. Mastenbroek en R. Peeters.

Op de algemene jaarvergadering van 28 januari 1972 werden deze kandidaten door het bestuur voorgedragen en door de vergadering met algemene stemmen als bestuursleden gekozen.

Op de later gehouden bestuursvergadering werden de functies aldus vastgesteld:

A. Mastenbroek, voorzitter;

J. Trommelen, die wegens drukke werkzaamheden zijn functie van voorzitter niet langer kon vervullen, vice-voorzitter;

H. Vereijken, secretaris;

W. van Hest, penningmeester;

R. de Bruijn, lid;

R. Peeters, lid.

Vanaf deze plaats richt het bestuur nog een compliment en dankbetuiging aan de scheidende bestuursleden, die twee jaren belangeloos hun werkkraft hebben gegeven om onze heemkundekring tot bloei te brengen. We mogen constateren dat hun werk niet tevergeefs is geweest; de kring telt nu 160 leden.

Bibliotheek

Ons bestuurslid de heer R. Peeters werd bij bestuursbesluit benoemd tot bibliothecaris van onze vereniging.

Het bestuur zal trachten door middel van schenkingen in natura een eigen boekenbezit te verzamelen, dat gratis ter inzage en lezing aan onze leden ter beschikking zal worden gesteld. Wij trachten momenteel ook door ruilabonnementen in het bezit te komen van de periodieken die andere Brabantse heemkundekringen uitgeven, zodat U van die uitgaven kennis kunt nemen.

Uiteraard liggen ook ter inzage alle reeds verschenen nummers van ons eigen orgaan "Historische bijdragen".

De nummers 3 en 4 van jaargang 1970 en de nummers 1 en 2 van jaargang 1971 bleken echter zo gewild, dat deze niet meer bij ons voorradig zijn. Wie van de leden stelt deze nummers alsnog beschikbaar voor onze bibliotheek? Ook alle andere bijdragen in de vorm van boeken, tijdschriften, foto's, oude prentbriefkaarten en bidprentjes zijn welkom. Men melde zich, ook voor lening, telefonisch bij R. Peeters, Montfortanenvaan 96, Tilburg, telefoon 76415.

Contributiebetaling

Gaarne overmaking van Uw nog niet betaalde contributie over 1972 op gironummer 1559359 ten name van W. van Hest, Dr. Ahausstraat 98, Tilburg.

De contributie bedraagt over 1972 zonder het tijdschrift Brabants Heem f 15,—, maar met Brabants Heem f 22,50.

De verhoging van deze bedragen werd op de laatst gehouden jaarvergadering uitvoerig toegelicht.

Het bestuur

CONTACTRUBRIEK

Indien bij onze leden belangstelling "bestaat, zullen zij in de gelegenheid worden gesteld korte en bondige vragen en opmerkingen in deze nieuwe rubriek te doen plaatsen.

Wij denken hierbij aan oproepen voor en uitwisseling van verzamelobjecten die onze leden, mogelijk op heemkundig gebied hebben of aan vragen betreffende de genealogie van Tilburgse geslachten.

Deze "advertenties" zullen gratis geplaatst worden.

De redactie

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-2, blz. 42 - 43

DE GROEI VAN DE TILBURGSE BEVOLKING TOT ± 1810

Na in het artikel over de Tilburgse haardgangen de groei en de ruimtelijke uitbreiding van het bebouwde Tilburg besproken te hebben, willen wij nu nog enige aandacht schenken aan de groei van de bevolking van Tilburg vanaf omstreeks 1450 tot ongeveer 1810.

We zagen reeds dat Ferdinand Smulders meent, dat in het midden van de 15de eeuw de Heikant, de Hasselt, de Stokhasselt, het Kraaiven en Korvel de dichtstbevolkte gedeelten waren. Maar hoe groot het aantal inwoners van Tilburg toen was, kan niet worden gezegd. Eerst tegen het einde van de 18de eeuw zijn er volkstellingen gehouden, die ons daarover nauwkeurig inlichten. Vóór die tijd moeten wij ons tevreden stellen met schattingen. De grondslag voor die ramingen wordt gevormd door het aantal huizen in Tilburg, waarover wij wel gegevens hebben.

Het oudste bericht hieromtrent is van het jaar 1437, met deze beperking, dat het niet zuiver Tilburg gold, maar Tilburg en Goirle samen. In dat jaar had namelijk, naar aanleiding van de bede van 1435, een belasting die toen aan de hertog van Brabant was toegestaan, een "herttelling" plaats, een telling van de haardsteden of woningen. Bij zo'n bede was het bedrag bepaald, dat door het gehele hertogdom moest worden opgebracht. Dit totale bedrag werd dan verdeeld over de vier kwartieren van Brabant, waarvan de Meierij van 's-Hertogenbosch er één was. Het aandeel van de Meierij moest dan weer worden omgeslagen over de verschillende steden en dorpen, waarbij mede als grondslag gold het aantal huizen in elke plaats, terwijl ook onderzocht moest worden, welke daarvan belastbaar waren en welke niet.

Bij de telling van 1437 had "Tilborch metter Dincbank", dit wil zeggen het gebied dat onder de dingbank of rechtbank van Tilburg viel, de dorpen Tilburg en Goirle, een aantal van 542 huizen.

Vóór het einde van de 15de eeuw is de bevolking in Tilburg sterk teruggelopen als gevolg van een grote achteruitgang in de wolindustrie, die toen voor deze plaats al van veel betekenis was. De teruggang van de

bevolking blijkt uit het volgende overzicht van het aantal huizen in de aangegeven jaren.

Tilburg en Goirle hadden samen in:

1437	542	bewoonde huizen
1464	520	" "
1472	396	" "
1480	426	" "
1496	379	" "

Maar in de 16de eeuw volgde weer een grote opleving in de industrie met als gevolg een sterke toename van de bevolking.

In 1526 was men weer boven het peil van 1437 gekomen.

In de opgave van de haardstedentelling van het jaar 1526 staan Tilburg en Goirle afzonderlijk vermeld, respectievelijk met 509 en 109 bewoonde huizen en daarbij nog 9 en 5 onbewoonde. Als men, naar de deskundigen stellen, aanneemt, dat in deze tijden een Meierijs gezin gemiddeld uit zeven personen bestond, komt men voor Tilburg in het begin van de 16de eeuw tot een raming van ongeveer 3500 inwoners.

De plaats, die Tilburg in zijn omgeving toen innam, is af te lezen uit het volgende staatje, waarin een tiental plaatsen uit het kwartier van Oisterwijk, één van de vier kwartieren waarin de Meierij van 's-Hertogenbosch verdeeld, was, zijn opgenomen.

Oisterwijk	516	huizen
Tilburg	509	"
Hilvarenbeek	495	"
Boxtel	417	"
Vught	310	"
Venloon	221	"
Gestel en Gemonde	219	"
Gestel bij Oisterwijk	172	"
Drunen	165	"
Waalwijk	147	"

In het begin van de 13de eeuw stond Oost-Tilburg of Oisterwijk in belangrijkheid boven Tilburg en werd in 1231 tot een stedelijke vrijheid verheven. Nu, drie eeuwen later, stond het, wat het aantal huizen betreft, nog slechts zeven boven Tilburg, maar daarmee is alles toch nog niet gezegd. Uit de beschrijving van beide plaatsen in de Informatie van 1526 valt nog wel meer te lezen. Iets van het stedelijk karakter en zijn vroeger en toen nog geldende superioriteit was het feit, dat Oisterwijk een klooster had met 53 geprofeste zusters en twee novicen, dat er een "goidshuys" was, bestemd voor de huisvesting van oude mannen en daarbij nog een gasthuis, waarin arme mensen konden worden opgenomen.

Tilborch. Aldair bevonden zijn bewoende huysen V^c VII. Hierenboven aldair noch bevonden d'welck in 't voirescreven getal van V^c VII niet begrepen is, een huys oft woeninge, bewoent bij twee huysraden verscheyden cost doende, gerekent voere III hertsteden.

Ende onbewoende huysen IX.

Oisterwijk. Die vriheyte van Oisterwijk mitten gehuchten van den Kerckhove. Aldair bevonden zijn bewoende huysen III^c XCIII.

Hierenboven thien met twee huysraden XX hertsteden. Item een clooster van der derde reglen van Sinte Francisco, dairinne bevonden zijn LIII geprofessijt de zusteren, twee jonge nyet geprofessijt, een pater, een weerlicke priester, vier weerlicke cnapen, een sceper ende een jonck meysken, coopende hueren cost, maickt 't zamen LXIII persoenen gerekent voere I hertstadt.

Item een goidshuys oft manshuys, dairinne woenen zesse arme weerlicke manspersoenen mit eenre maerten, maict t' zamen VII persoenen, gerekent voere 1 hertstadt.

Nog op een ander punt was Tilburg de mindere van verschillende van de tien bovengenoemde plaatsen, ofschoon die toch niet zoveel inwoners telden. Het had nog geen marktrecht, terwijl Oisterwijk een weekmarkt had en drie jaarmarkten, Boxel een jaarmarkt en Waalwijk een weekmarkt en drie jaarmarkten. De 21ste februari 1575 bracht hierin verandering. Op verzoek van schout en schepenen van Tilburg gaf koning Philips II van Spanje als hertog van Brabant op die dag aan dese plaats een octrooi om elke zaterdag een weekmarkt te houden en vier maal per

jaar een jaarmarkt en wel op de feestdag van Sint-Paulus' bekering, 26 januari, 's maandags na Palmzondag, op de vooravond van Sint-Jan-de-Doper, 23 juni, en 's maandags na de feestdag van Sint-Dionysius, de patroon van Tilburg, dat is dus de eerste maandag na de 9de oktober.

Voor de 17de eeuw beschik ik niet over gegevens betreffende het aantal huizen. In de 18de eeuw wordt dat anders. Sinds het jaar 1736 bestaan er lijsten met een nauwkeurige opgave van het aantal huizen in elke haardgang. Deze lijsten werden door de schepenen om de vijf jaren opgemaakt krachtens een resolutie van de Raad van State van 20 september 1736. Zij dienden niet om een overzicht te hebben van het huizenbestand, maar hadden tot doel de vaststelling en inning van een bepaalde belasting, het hoofdgeld, goed te doen verlopen. De naam hoofdgeld geeft al aan, dat het een belasting was, waarin iedereen bij moest dragen. Alleen degenen, die van den Arme leefden, waren ervan vrijgesteld. Maar buiten dezen waren er nog personen die, hoewel ze niet uit de armenkas trokken, toch minvermogend waren, zoals men dat toen uitdrukte. Deze mensen waren gedeeltelijk vrijgesteld van het betalen van het hoofdgeld en behoefden slechts 3/4, 1/2 of 1/4 te betalen naar het oordeel der regenten. Om dat alles zo goed mogelijk te kunnen regelen, gelastte de Raad van State bij bovengenoemde resolutie, dat "van nu af aan sal worden geformeert in ieder Plaats en Dorp van de Meyerye een Lijst of Quohier van alle de Huigen en Wooningen in ieder district, met bijvoeging van den Eigenaar van ieder en van den Bewoonder".

Aan dit besluit van de Raad van State danken wij de verschillende huizenlijsten, waarvan de oudste dateert van 1736. Hij is door schepenen en secretaris ondertekend met de volgende verklaring: "Wij schepenen en secretes. der heerlijkheit van Tilborg verclaeren op de Eed in den aanvanck onser bedieninge gedaan, dat dit quohier door ons is geformeert soo veel wij weeten onder het district van dese heerlijkheit geen andere of meerdere huysingen off wooningen bekend sijn als op dit quohier sijn gebracht."

Deze huizenlijsten waren zo nauwkeurig samengesteld, dat de woningen waren verdeeld in vier groepen: huizen, huisjes, hutten en hutjes. Naar welke maatstaven de indeling in de vier genoemde categorieën geschiedde,

staat niet aangegeven. Als ik een veronderstelling mag wagen, zou ik zeggen, dat in het algemeen de huizen en huisjes wel van steen zullen zijn geweest en de hutten en hutjes wellicht van leem of hout. De verdere onderverdeling zal wel betrekking hebben gehad op de afmetingen.

Zulke lemen hutten waren opgetrokken van tamelijk dikke tenen of twijgen, die naderhand met leem werden besmeerd. Het dak was van stro. De tot dit doel gebruikte twijgen noemde men vitsels of vitselstekken en het dooreenvlechten van die twijgen heette vitselen.

De bestudering van zo'n huizenregister laat ons zien welke gedeelten van Tilburg het meest bewoond waren en geeft ons ook enig idee van de welstand der bewoners in de verschillende haardgangen. Het aantal huizen kan ook als uitgangspunt dienen voor een min of meer verantwoorde raming van het aantal inwoners.

Uit de opvolgende lijsten blijkt, dat het aantal hutten geleidelijk afneemt, maar daar staat geen gelijke toename van het aantal huizen tegenover, zodat het aantal huizen, in algemene zin van woningen, afneemt.

Van de huizenlijst van het jaar 1736 heb ik het volgende overzicht samengesteld.

	huizen	huisjes	hutten	hutjes	Totaal
Oerle en Broekhoven	55+1 kamer	6	39	3	104
Corvel en Laar	53	2	31	2	88
Berckdyck	46	7	14	4	71
CLeijn Tilborg	1	-	3	-	4
Reijt	53	-	6	-	59
Hoeven	50	1	8	-	59
Hasselt	81	3	11	2	97
Haans hoeve	8	4	-	-	12
Stockhasselt	61	1	8	1	71
Oosten-Heycant	126	1	59	5	191
West Heycant	89	2	24	6	121
Velthoven	127	1	8	2	138
Loven	54	5	2	2	63
Kerck en Heuvel	<u>161</u>	<u>12</u>	<u>10</u>	<u>5</u>	<u>188</u>
Tilburg	966	45	223	32	1266

Hier volgt nu een overzicht van het aantal huizen in ruimere betekenis voor de jaren:

	<u>1736</u>	<u>1746</u>	<u>1766</u>	<u>1771</u>	<u>1791</u>
Oerle en Broekhoven	104	108	104	108	112
Corvel en Laar	88	91	85	88	85
Berkdijk	71	73	69	68	66
Klijn Tilburg	4	3	3	3	2
Reyt	59	59	56	55	58
Hoeven	59	58	55	55	54
Hasselt	97	100	97	98	95
Haans Hoeve	12	12	11	10	10
Stckhasselt	71	71	63	64	62
Oost-Heikant	191	192	179	178	162
West-Heikant	121	122	115	113	116
Velthoven	138	134	107	129	133
en	63	61	54	54	54
Kerk en Heuvel	<u>188</u>	<u>197</u>	<u>196</u>	<u>205</u>	<u>208</u>
Totaal	1266	1291	1172	1238	1217

Zoals reeds is opgemerkt behoeven wij ons op het einde van de 18de eeuw niet meer te bepalen tot ramingen omtrent de grootte van het aantal inwoners van Tilburg, maar beschikken wij over de uitkomsten van formele volkstellingen. De eerste uit Tilburg geschiedde op initiatief en onder leiding van kapelaan Bonifacius Beerenbroek. De schrijver van de "Cronique in en omtrent Tilburg voorgevallen" zegt hiervan:

1785. In de maand April heeft den Eerwaarden Heer B. Berenbroek, Cappelaan alhier de volkstelling laten doen en bevonden als volgt.

Communicanten op het Geurken	3809
idem " Heiken	<u>2620</u>
	6429

Kinderen op het Geurken	1167		
" " Heiken	832	1999	
Gereformeerden op het Heijken	189		
" " Geurken	37		
Jooden " Heijken	<u>11</u>		
	8665		

Het originele verslag van deze volkstelling, door kapelaan Beerenbroek zelf opgemaakt, berust in het archief van de parochie het Goirke. Het Tilburgs kroniekje wijkt hiervan een weinig af. De organisator geeft voor de kerk van het Heike 831 kinderen en voor die van het Goirke 34 gereformeerden, zodat het totale aantal inwoners volgens dit verslag niet 8665 is, maar 8661.

Toen kapelaan Beerenbroek in 1785 met zijn volkstelling begon, heeft hij voor zijn doen en zijn tijd met grote nauwkeurigheid het plan opgezet en uitgevoerd. Het gehele grondgebied van Tilburg werd verdeeld in 43, wat men zou kunnen noemen teldistricten. Hiervan hoorden er 20 onder de kerk van het Heike en 23 onder die van het Goirke. Voor de telling in deze districten had kapelaan Beerenbroek zich verzekerd van de hulp van 18 personen voor het zuidelijk gedeelte en 16 voor het noordelijk deel. Enkele tellers, waaronder hij zelf, hadden twee of meer districten voor hun rekening genomen.

Hier volgen twee voorbeelden hoe de districten omschreven waren.

Van Knechtels tot Mommers op den Heuvel, beijde inclusive, van de Weduwe Van Spaandonk tot Verschuren den kleermaker op de Zaterd. markt beijde inclusive

C 187 k 39 G 36

door C. van Bommel.

Van de quezel Vervoirt incl langs borgers na de capella met alle de huijzen er bij, dus terug tot over de gezegde quezel, item de korte en lange straat

C 133 k 74 G 5

door borgers

C is communicanten

k is kinders

G is gereformeerden

In het "Katholijk Meyerysch Memorieboek" van Anthonius van Gils en in het boekje "Tilburg, hoe het groeide" van A. van Delft geven de beide schrijvers als aanvulling op de getallen van het kroniekje nog aan: 0 lutheranen. Ik ben er niet zeker van of deze toevoeging wel juist is. Mijns inziens is het heel goed mogelijk, dat de benaming gereformeerden bij deze telling, die immers niet officieel was, in algemene zin moet genomen worden als een aanduiding voor protestanten.

In het jaar 1795, de aanvang van de Bataafse Republiek, heeft de municipaliteit van Tilburg zelfs tweemaal een volkstelling gehouden, de eerste de 27ste mei op eigen initiatief, de tweede de 25ste september ingevolge een besluit van de Provisionele Representanten van Bataafs Brabant. Volgens deze laatste telde Tilburg toen 8532 inwoners. Het getal woningen bedroeg 1215.

Tien jaren, later, in 1805, telde Tilburg 8511 inwoners, waarvan 8324 katholieken, 162 gereformeerden, 8 lutheranen, 12 joden en 5 arminianen.

In de memorie over de toestand in Tilburg, die door het gemeentebestuur was opgesteld bij gelegenheid van het bezoek van koning Lodewijk Napoleon in april 1809, vinden wij de volgende statistiek van de bevolking.

	zielen	Roomschen	Gereform.	Lutensen	Joden	Remonstr	Menisten
Oerle en Broekhoven	1039	1028	5	-	6	-	-
Corvel en Laar	647	631	16	-	-	-	-
Berkdijk	458	453	5	-	-	-	-
Rijt	389	384	3	2	-	-	-
Hoeven	458	458	-	-	-	-	-
Hasselt	823	809	14	-	-	-	-
Stokhasselt	541	541	-	-	-	-	-
Oost Heijkant	1073	1069	1	3	-	-	-
West Heijkant	885	855	-	-	-	-	-
Velthoven	1077	1066	9	1	1	-	-
Loven	357	357	-	-	-	-	-
Kerk	1113	1026	72	4	7	2	2
Heuvel	605	564	40	-	-	1	-

Na de inlijving bij Frankrijk werd in 1810 een door keizer Napoleon voorgeschreven volkstelling gehouden, waarvan de uitkomsten zijn neergelegd in de Etat de Population. Deze telling was breder opgezet dan de vorige. Elke inwoner werd met name genoteerd met toevoeging van zijn geboorteplaats, zijn godsdienst, burgerlijke staat, beroep en leeftijd, echter geen geboortedatum. Zover was men blijkbaar nog niet. Tilburg had toen 9676 inwoners, 4549 mannen en 5127 vrouwen. De indeling naar de godsdienstige gezindten was enigszins anders opgezet, minder nauwkeurig dan bij de hiervoor vermelde telling van 1809. In 1810 waren er volgens de Etat 9463 katholieken, 177 protestanten, 13 lutheranen en 23 joden.

In het begin van de 19de eeuw was Tilburg de tweede plaats van de Meierij geworden en zelfs van geheel Brabant. In liet jaar 1811 telde Den Bosch 13716 inwoners, Tilburg 9659. Eindhoven en Helmond waren kleine stadjes niet 2248 en 2524 inwoners. Na Den Bosch en Tilburg waren toen de aanzienlijkste plaatsen in de Meierij: Oirschot met 5116, Uden met 4383, Gemert met 3771, Loon op Zand met 3761, Schijndel met 3524, Veghel met 3348, St. Oedenrode met 3392, Oss met 3172 en Boxtel met 3071 inwoners. De andere plaatsen in de Meierij hadden minder dan 3000 inwoners

Al zijn gelijken of meerderen van vroeger was Tilburg ver boven het hoofd gegroeid. Door zijn verheffing tot stad werd het nu ook in rang boven hen verheven.

De verheffing tot stad door koning Lodewijk Napoleon op 18 april 1809 dankte Tilburg aan de grootte van zijn bevolking. Naar mijn gevoelen is de voorstelling van deze gebeurtenis, zoals die zo goed als algemeen aangetroffen wordt, niet juist. Het mooie verhaal luidt gewoonlijk zo, dat koning Lodewijk bij zijn bezoek aan Tilburg zo onder de indruk kwam van de belangrijkheid van zijn industrie, vooral toen hij een kijkje genomen had in de fabriek van zijn gastheer Martinus van Dooren en die van de firma Vreede, dat hij spontaan het besluit tekende, waarbij het dorp tot stad verheven werd.

Toen de koning op 17 en 18 april 1809 Tilburg bezocht, was hij reeds terdege op de hoogte van de toestand van de industrie aldaar. Die had hij

leren kennen op de in 1808 op zijn initiatief gehouden nijverheids-tentoonstelling in Utrecht, waar Tilburg zo opvallend goed vertegenwoordigd was, en uit de uitvoerige rapporten over de toestand in Brabant, bijzonder ook over de industrie, die hem op zijn verlangen door de prefect van dat gewest als voorbereiding op zijn Brabantse reis waren uitgebracht. De uitvaardiging van het K.B. waarbij Tilburg tot stad verheven werd, was geen spontane reactie op pas verworven kennis en inzicht, en het bezoek aan de twee genoemde fabrieken had er helemaal niets mee te maken, want volgens het protocollair verslag van het bezoek aan Tilburg van het betreffende K.B. al getekend voor dat bezoek plaatsvond. Het lijkt mij, dat het besluit om Tilburg tot stad te verheffen al vaststond voor de koning zijn reis door Brabant begon en dat in laatste instantie alleen de grootte van de bevolking het beslissend motief is geweest. Het Koninklijk Decreet van 18 april 1809 maakt geen melding van de industrie, hetgeen mijns inziens toch wel het geval zou zijn geweest, indien, dit een spontane reactie was geweest op de indruk, die de Tilburgse nijverheid op hem had gemaakt. Het besluit spreekt alleen over de belangrijkheid van het dorp en zijn groot aantal inwoners, zoals dat ook bij Oosterhout en Roosendaal het geval was, twee plaatsen, die ook tijdens de Brabantse reis van koning Lodewijk stadsrechten kregen.

Het Koninklijk Decreet van 18 april 1809, waarbij Tilburg tot stad werd verheven, luidt aldus:

Lodewijk Napoleon, door de gratie Gods en de constitutie des koninkrijks Koning van Holland, Connetable van Frankrijk, In acht genomen hebbende de belangrijkheid van het dorp Tilburg ;

in acht nemende, dat deszelfs bevolking meer dan 9000 zielen bedraagt en aan de gemelde gemeente een bewijs onzer tevredenheid willende geven;

Hebben wij besloten en besluiten:

art. 1. Het dorp Tilburg wordt tot eene stad verheven en zal dientengevolge onder de steden van het rijk gerangschikt worden.

art. 2. De landdrost van het departement Brabant zal ten spoedigsten aan den minister van Binnenlandsche Zaken een voorstel doen, behelzende een nominatie ter vervulling der

plaatsen van burgemeester, wethouders en vroedschappen der stad Tilburg, ten einde door ons benoemd te worden.

Gegeven te Tilburg, den 18 van Grasmaand van het jaar 1809 en van onze Regering het vierde.

Lodewijk.

Bij het Koninklijk Decreet van 3 mei 1809, waarbij Oosterhout en Roosendaal tot stad werden verheven, stonden de uitgestrektheid en volkrijkheid als reden aangegeven. Verder hield dit besluit in, dat deze steden in rang zouden volgen na Tilburg, waarbij Oosterhout vóór Roosendaal kwam. Beslissend was hier de grondoppervlakte en het aantal inwoners, als volgt aangegeven.

Tilburg, 7946 bunder, ruim 9000 inwoners

Oosterhout, 7297 bunder, ruim 6000 inwoners

Roosendaal, 5715 bunder, ongeveer 5000 inwoners.

C. Weijters

Literatuur en bronnen

1. Dr. C.R. Hermans, Hulpmiddelen tot nasporing der oude bevolking in de provincie Noord-Brabant, in: Bijdragen 1845.
2. J. v.d. Hammen Nz. en Aug. Sassen, Telling der huizen en haard-steden in de stad en de Meierij van 's Hertogenbosch gedaan in 1526, naar een oud handschrift, in: Verhandelingen Prov. Genootschap 1893.
3. Dr. H. van Velthoven, Geschiedenis van de Meierij van 's-Hertogenbosch, eerste deel.
4. Dr. H. van den Eerenbeemt, De Tilburgse nijverheid en de eerste algemene tentoonstelling van Volksvlijt te Utrecht in 1808, in: Van heidorp tot industriestad.
5. Mr. A. Mommers, Verlening van stadsrechten aan Roosendaal in 1809, in: De ghulden roos 1957.
6. L. Lelie en J.B. de Beer, Cronijkje van eenige zaaken die zedert en in het jaar 1774 alhier te Tilburg zijn voorgevallen.
7. G.A.T. Van Visvliet 340-352, Kohieren van de huizen, 1736 -1791.
8. G.A.T. Van Visvliet 1172, Lijsten van de volkstelling in 1795-1805-1809.
9. Archief parochie Goirke, Verslag van de volkstelling door kapelaan B. Beerenbroek, 1785.
10. G.A.T. Van Visvliet 1106, Verbaal gehouden bij het Gemeen-tebestuur van Tilborg bij de Intreding en verblijf van Zijne Majesteit den Koning van Holland, binnen deze gemeente .

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-2, blz. 44- 51

INHOUDSOPGAVE HISTORISCHE BIJDRAGEN

JAARGANGEN 1970 EN 1971

	nr.-jaar-blz.		
Becx, J.A.J.	- Tilburg en de Brabantse schuttersgilden	3	1971 7
Bruijn,	- Het ontstaan van de Tilburgse schepensbank (1)	1	1971 5
M.W.J. de	- Het ontstaan van de Tilburgse schepensbank (slot) (2)	2	1971 56
Gils,	- Een vergeten molenaar	1	1971 20
J.M.A.P. van	- Benedictus de Visscher als molenaar van de Goirlese watermolen	2	1971 40
	- Pastoor de Beeck en de weldoeners van zijn kerk	3	1971 19
Hest, W. van	- Peijnenborgse perikelen	1	1970 5
	- Boeren, Van Beek en Spaans oorlogsgeweld	2	1970 24
	- Verkeersslachtoffer anno 1805	4	1970 98
	- Van een boze vader en zijn ongelukkige dochter	1	1971 13
	- De laatste witheren op het Goirke	2	1971 51
Peeters, R.M.	- Vuursteenvondsten te Tilburg	4	1970 100
	- Repertorium Tilburgse pre- en protohistorie (inleiding)	2	1971 45
	- Twee neolithische bijlen uit Tilburg	2	1971 46
	- Bronstijdvondsten op de Reijshof te Tilburg (1785)	3	1971 24
	- Het onderzoek van de Mesolithische cultuur te Tilburg (extra uitgave)	4	1971 2-63
Robben, C.	- De watervoorziening van Tilburg (1)	2	1970 33
	- Dank oer Lieven Heerke...	3	1970 65
	- De watervoorziening van Tilburg (2)	3	1970 68
	- De soen-acte of soen-brief	4	1970 90
	- Mr. Willem Evertse van Voorst	1	1971 25
Schurink, drs.	- Ten geleide, bij: C. Weijters, De Reijshof onder Tilburg, een vergane grootheid	5	1970
H. J. A. M.	- Ten geleide, bij: R.M. Peeters, Het onderzoek van de Mesolithische cultuur te Tilburg	4	1971 1
Simons ,	- De oudste Latijnse school (1)	3	1970 46
Fr. M. D.	- De oudste Latijnse school (2)	4	1970 83
	- De oudste Latijnse school (aanvulling)	1	1971 15
Smulders,	- De herdgang	3	1970 53
Ferd.	- Pastoria: herdgang	4	1970 82
	- Tilburg rond 1450 (I)	3	1971 3
Trommelen, J.	- Tilburg en de katholieke universiteit	1	1970 8
Weijters, C.	- De Tilburgse haardgangen (1)	2	1970 19
	- Onderwijs in Tilburg	3	1970 46
	- De Tilburgse haardgangen (2)	3	1970 55
	- De Tilburgse haardgangen (3)	4	1970 95
	- De Reijshof onder Tilburg, een vergane grootheid (extra uitgave)	5	1970 1-26
	- De waterkuilen op Tilburgs grondgebied	3	1971 15
Verslagen			
Trommelen, J.	- Tilburg van vroeger	3	1970 79
	- Bezoek aan de abdij van Tongerlo	2	1971 38
Verbunt, P.	- Verslag van de lezing van de heer Mispelon	1	1970 11
Vereijken,	- Expositie historische land- en H. W. stedenkaarten	2	1971 34
Diversen			
Oud schrift		1	1970 4
		2	1970 29
		3	1970 61
		1	1971 18

Ledenlijsten Heemkundekring Tilborgh	2	1970
	3	1970 64
	4	1970 104
	1	1971 32
Ten geleide	1	1970 2
	2	1970 18
Medelingen etc.	3	1970 60
	3	1970 65
	1	1971 4
	3	1971 1
Wij lazzen voor U	3	1970 52
Oude ansichten	1	1971 19
Een jaar Heemkundekring Tilborgh	1	1971 2

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-2

VOORLOPIG BOEKENBESTAND

Friedrich Behn, Opgravers en opgravingen, speurtocht naar de wereld van vroeger, 1962,
Friedrich Behn, Uit de Europese prehistorie, 1964.
Vincent Cleerdin, Het Brabantsche dorp, 1944.
Glyn Daniel, De megalithische culturen van West-Europa, 1967.
May Edel, Reportage uit de oertijd, de geschiedenis van onze voorouders, 1962.
Hans Jürgen Eggers, Inleiding tot de wetenschap der prehistorie, 1961.
In een ommezien. . . , gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het afscheid van drs. J. Klinkhamer als rector van het Pauluslyceum te Tilburg, 1972.
Gids tentoonstelling Merovingen en Karolingen, Mill Hill College 21-30 maart 1969, Tilburg, 2 delen, 1969.
G.D. van der Heide, archeologie der lage landen, Elseviers atlas van, 1963.
Historische bijdragen, orgaan van de Heemkundekring Tilborgh.
Joh. van Hulzen, Onze vaderlandse geschiedenis, 4 delen, 1963.
Prof. dr. G.H.R. von Koeningswald, Speurtocht in de prehistorie, 1962.
Elisabeth H. Korevaar-Hesseling, De wereld van het Romaans, 1963.
Herbert Kühn, De kunst van het oude Europa, 1959.
L.Th. Lehman en Bert Schierbeek, Mens en grondspoor, silhouetten der Nederlandse prehistorie, z.j. (1962).
Ralph Linton, De boom der beschaving, de geschiedenis van de mensheid, 1961.
A.A. Mantel, Op het spoor van de aapmens, 1960.
Met Gansen Trou, orgaan van de Heemkundekring Onsenoort, v.a. jaargang XXI I, 1972, nr. 3.
Paramentiek en edelsmeedkunst, J.A. Verbunt, Tilburg, 1956.
Lester del Rey, Geheimen van de aarde, 1965.
L.L.H. Roest, Gevormd en gebakken, oud gebruiksaardewerk in Nederland, 1965.
H. Schreiber, Van karavaanpad tot autoweg, symfonie van de weg, 1961.

Sober relaas, uitg. Missiehuis Tilburg, missionarissen van het H. Hart, 1945.

J.J.M. Taeymans, Wonderen der oudheid, Europa, 1960.

Prof. dr. J.J.M. Timmers, Spiegel van twintig eeuwen, de mens in de lage landen, 1963.

Verslag over de jaren 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, Stichting voor middelbaar technisch onderwijs te Tilburg, 1965.

Tjomme de Vries, Primitieve kunst van vroeger en nu, Van I Jstijd tot Picasso, 1962.

DE HASSELTSE KAPEL, gezien vanaf de zuidzijde.

Dit eeuwenoude gebouw, een van de weinige historische monumenten die Tilburg rijk is, wordt thans gerestaureerd.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-2

TILBURG ROND 1450 III

DE HERDGANG LOVEN

In het oosten van Tilburg lag de herdgang Loven. Deze naam komt overeen met die van de stad Leuven en met die van het Westerhovense gehucht Loven (dat nu verkeerdelijk "Loveren" geschreven wordt).

De betekenis zal wel zijn: een ven in het lo, een ven op een open plek in het woud. Dit loven zal het oude middenpunt geweest zijn van dit gehucht; het is evenwel moeilijk te bepalen waar het gelegen heeft. Vermoedelijk op Oud-Loven.

De namen Oud- (of Groot-) Loven en Klein-Loven zijn van latere datum. In de 16de eeuw maakte men dit onderscheid nog niet.

Laat ons beginnen bij de Kommerstraat. Daar lagen "die hoge driesschen". Deze buurt viel onder Loven. Dit blijkt ook uit de cijns- en leenboeken van het Brabants leengoed de Oude Schouwe (nu genoemd "de Torentjeshoef") in Berkel. Dit leengoed had verscheidene huizen en landerijen als cijnsgoederen onder Loven liggen, onder andere een hoeve aan de Heuvel genaamd "den hogen dries" bij de Kommerstraat.

Verder gaande komen we bij Moerenburg, waar de pastoor van Tilburg woonde en een boerenbedrijf had met verschillende landerijen. Als plaatsbepaling wordt "Moerenborch" vermeld in 1422, 1459 en 1483.

We komen hier in de streek langs de Leij. Men noemde deze "Broecside" of "Leeghzijde". De Moerenburgse waterloop, die van de pastoor van Tilburg was, liep hier door de "ackeren geheyten te Loven" in de Leij. De Leij (genoemd "die Leyde" of "Leije" en ook "die Aa") vormde de grens tussen West-Tilburg en de gemeijnt van Heukelom. Hier lag ook de Persoensdijck of Pastoorsdijck (dit is de weg van de Oisterwijkse baan naar de Buunderbrug).

Qualenwiel

Verderop heette deze dijk de Veedijk. Bij de Leij moet ook gelegen hebben "die oude Molendijck", die naar Qualenwiel liep.

Qualenwiel was blijkbaar een oude molenwiel van de watermolen te Qualen, die te zamen met de watermolens van de Rovers en van Goirle vermeld wordt in 1331 bij de uitgifte van de gemeijnt van Hilvarenbeek.

Met de naam Qualenwiel duidde men ook een stuk stroom aan ("die gemeyne stroom geheyten Qualenwyel"). Deze watermolen van Qualen bestond in de 15de eeuw niet meer. Bij Qualenwiel lag de Qualenbeempt aan de Leij op het scheiden van West-Tilburg en de Heukelomse gemeijnt. De term "Qualen" gebruikte men nog als plaatsbepaling. Zo lag bij voorbeeld "des Vriesen beempt after Qualen neffen Heijstmansdijck". Aan de Veedijk lagen "der Gheyningen beempt" (genoemd naar de familie Van den Gheyn) neven de erfenisse "'t goer" en de beemden "die groet donc" en "die hoech donc". De Heijstmansdijck (ook genoemd "Jans dijck van Heijst") heet naar de familie Van Heijst, die soms ook Heijstman genoemd wordt.

Aan de Heijstmansdijck en aan de Veedijk lag de beemd "de Cratte omtrent de huysinge van de pastorye van Tilborch" en de beemd "de hooge Craet" neven de Heukelomse gemeijnt.

Ik vond ook vermeldingen van een weide genaamd "die Aderplasch ter stede geheyten in den Aderplasch" bij Qualenwiel, grenzend oostwaarts aan de Heukelomse gemeijnt. Deze Aderplasch zal ook een watergat geweest zijn, zoals Qualenwiel.

Op de kaart van Tilburg van 1760 (berustend op het paleisraadhuis) staan verschillende wielen ter plaatse aangegeven.

Maar laat ons verder kuieren. We vinden de Oude Beempt neven de Beckersbeempt, waar de Leij doorloopt. Bij de Zwartrijt ten noorden van de Leij ligt de beemd Scippershof. De Zwarte Rijt loopt door de beemd "die Avoert", die bij de Heerstraat ligt. Bij de Zwartrijt zijn gelegen de Walravensacker, een stuk land "die Bieshof", een stuk land "'t Sonderlock aen die Heerstraat". De buurt aldaar heet ook het Zonderlok.

Bij het Zonderlok hing het Heerhecken bij de Heerstraat, dat diende om het vee van de grote baan af te houden. De Houtacker grenst "aen die gebuerstrate".

Verder treffen we nog aan "die Huusacker", het Swartlant bij het Ordelven, de Stockacker, "die Coelhof" en "dat Haeckstuck". Bij "dat lant

van Dongen" lagen "die Paracker", "die Swaluwetonghe", het land "dat Dal" en "dat goed te Loven".

Veken en familienamen

De Vekenacker en het Land van Dongen lagen aan de Lijckwech. De Vekenacker heet naar het veken, dat daar hing.

Een veken is een hek. Het woord is nog over in de familienamen Vekemans, Van der Veken, Valvekens en Van Akkerveken.

De Lijkweg wordt in 1435 als volgt omschreven: "die ghemeyn gebuer lijckwech, gaende van der gemeynder straten aent laer neffen Jacobs erve vander Hoeven totten loven ackeren waert in, uitgaende tusschen dat lant van donghen ende Jan Wevers erve". Het hierbedoelde Laer moet men zoeken onder Veldhoven; het lag tussen "die Heijstraet" (Veldhoven) en "'t Goerken". Er liep ook een "Laersche straet" langs het land "die Berckenhof" te Loven.

Waar deze Laersche straat liep, kan ik niet uitmaken. Waar het Land van Dongen lag evenmin.

Het Land van Dongen zal naar een familie Van Dongen genoemd zijn. Misschien moet men het in het noordelijk deel van Loven zoeken.

Verder vinden we een stuk land genaamd "Sent Oeden put" aan het Steenveken bij het Land van Dongen. Zou dit naar een Sint-Odaput genoemd zijn? Zou Sint-Oda hier bijzonder vereerd zijn?

Laaggelegen landerijen zullen geweest zijn de Putten en "die Mortel". Onder Loven stond een huis genaamd "'t Hickspoer". Er liep ook een Hoge Weg. We treffen nog aan in Loven de landerijen de Heijgaershof, "die Hoelvonderen", "dat Nuwelijn", de Pankert en "dat Bleck".

Door de Lovense akkeren liep de weg van Tilburg naar Enschoot (de Enschootse baan), de Vuchtpad (ook genoemd de Pelgrimspad), "die Heerwech" of "Heerstrate" (de Oisterwijkse baan) en "die Broeckstrate". Er waren nog andere straten, maar deze worden niet met een bepaalde naam aangeduid.

De cijnsgoederen van de Oude Schouwe van Berkel lagen, voor zover ik uit de plaatsaanduidingen in een 13de-eeuws cijnsboek kan opmaken, aan de Pelgrimsweg, de Bossche baan (dit is Oisterwijkse baan), de Broek-

straat, bij de Zwartrijt en bij de Kommerstraat. Daaronder worden genoemd de Lange akker, de Kockacker een akker bij het Quaetgat enz.

Het gedeelte van de gemeijnt of wildert van West-Tilburg, dat onder Loven of West-Enschoot lag, heette "die Rubraken" of "Ruijbraken", soms ook "die Wilde braken". Ten noorden daarvan lag de gemeijnt "aen den Rugdike".

Een huis genaamd "Quapshofstat" lag (grenzend ten oosten aan de Ruijbraken) aan de Couderijt.

Was deze Couderijt misschien een zijtak van de Zwarte Rijt? Een erfenis genaamd "die Seven buender" lag tussen de Ruijbraken en de gemeijnt "aen den Rugdike".

Overzien we deze gegevens, dan blijken de meeste teullanden en beemden van Loven te liggen tussen Oud-Loven, de Zwartrijt, de Leij, Hoge Dries en het Goed te Eindhoven. De buurt waar nu de Lovense kerk staat, bestond grotendeels nog uit woeste gronden.

De huizen van Loven stonden op Oud-Loven, aan de Broekstraat, bij Moerenburg en de Kommerstraat.

In het noorden en noordwesten van Loven stonden misschien enkele apart gelegen woningen. Het noorden van Loven was overigens nog grotendeels gemeijnt.

De grenzen

Men zou de herdgang Loven op deze manier kunnen begrenzen: in het noorden en oosten de Zwarte Rijt, in het zuiden de Leij, in het westen de Heikantse baan, de Lovense straat, het Goed te Eindhoven en de Hoge Driessen.

Koningshoeven bestond nog niet. De weg naar Moergestel liep over de Veedijk langs het Baksven. Te midden van de gemeijnt lag de Ridderhof (welke gerekend werd onder de parochie Enschoot), langs de pad van de Hemeltjes naar de Hazenest. Daar zal ik later afzonderlijk over spreken.

Op de kaart staat in het noorden van Loven aangegeven de Nieuwe Warande. Deze wordt echter vóór 1500 niet genoemd. Het zal een latere

naam zijn. Zoals afgesproken behandel ik alleen de gegevens van rond 1450.

Als er mensen zijn, die de door mij genoemde stukken land precies kunnen aanwijzen (liefst met kadastraal nummer), houd ik mij aanbevolen voor hun welwetendheid.

Ferd. Smulders

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-2, blz.55 -58

meijnt lag de Ridderhof (welke gerekend werd onder de parochie schot), langs de pad van de Hemeltjes naar de Hazenest. Daar zal ik later afzonderlijk over spreken.

Op de kaart staat in het noorden van Loven aangegeven de Nieuwe Warande. Deze wordt echter vóór 1500 niet genoemd. Het zal een latere naam zijn. Zoals afgesproken behandel ik alleen de gegevens van rond 1450.

Als er mensen zijn, die de door mij genoemde stukken land precies kunnen aanwijzen (liefst met kadastraal nummer), houd ik mij aanbevolen voor hun welwetendheid.

Ferd. Smulders

Drakensteinurn, gevonden bij de Stokhasselt door J.A. van Spaendonck in 1845 (foto Ronald Peeters, 1971)

REPERTORIUM TILBURGSE PRE- EN PROTOHISTORIE IV.

BRONSTIJDVONDSTEN IN DE STOKHASSELT TE TILBURG (1845)

In juli 1845 ontdekte J.A. van Spaendonck, aan wie wij reeds een artikel in deze serie wijdden (1), wederom grafheuvels uit de Midden-Bronstijd. Met de hulp van een arbeider groef hij zes grafheuvels af en vond in iedere heuvel urnfragmenten en crematieresten. Er werden echter geen hele urnen geborgen.

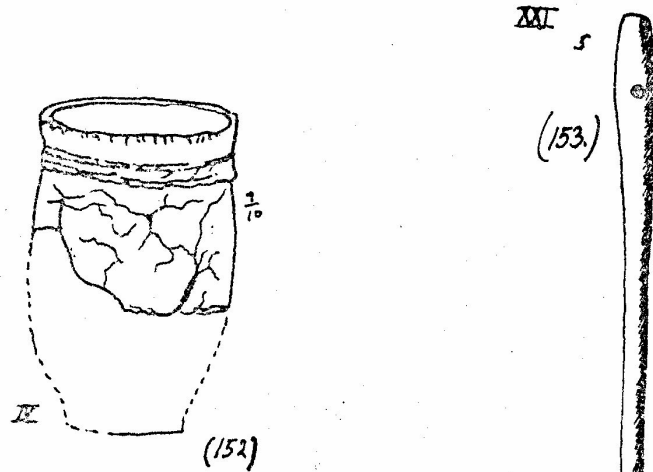
Dr. C.R. Hermans (1865, p. 54) restaureerde de bovenste helft van een urn, terwijl de bodem ook nog aanwezig was. Deze urn werd in 1915 (2) in zijn geheel gerestaureerd in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Het is de enige urn uit de zes grafheuvels die bewaard is gebleven. Hij berust in het Museum van het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch, inventarisnummer 152.

De urn is van het Drakensteintype welke gedateerd moet worden in de Midden-Bronstijd, ongeveer 1000 jaar v. Chr. (3). De hoogte is 65 cm, de doorsnede 45 cm. De urn heeft een dubbele stafbandversiering en een kartelrand (zie foto).

De grafheuvels lagen "op het einde van de Heistraat bij Stokhasselt, aan de oostzijde van de baan of grooten weg van Tilburg op Dongen", aldus Hermans (1865, p. 54). De heuvels hebben kennelijk gelegen tussen het Kraaiven en de Graaf-Hendriksberg, want Hermans beschrijft nog een tweede vondst: "Op dit kerkhof bij het Kreiven, niet ver van den zogenaamden Graaf Hendriks-berg, werd te zelfder gelegenheid een kopereen haarnaald ontdekt, met fraai kopergroen bezet, lang 14,5 duim, welke in ons Kabinet bewaard wordt en afgebeeld is Pl. XXI, no. 5".

Deze bronzen rijgnaald (dus geen haarnaald) bezit een klein oogje en is volgens de kartotheek van G. Beex 11,5 cm lang. Deze rijgnaald is in het bezit van het Museum van het Provinciaal Genootschap, inventarisnummer 153 (dit is de enige vondst uit Tilburg die permanent is tentoongesteld in een museum!).

Ook ontdekte Van Spaendonck er een conglomeraat van zand, as en onverbrande mensenbeenderen "ter grootte van $\frac{1}{4}$ kubieken palm". Dit conglomeraat werd volgens een aantekening van dr. C.R. Hermans (4) in het Museum van het Genootschap bewaard. We konden dit niet meer achterhalen. In de Catalogus van Holwerda en Smit komen alleen de inventarisnummers voor van de genoemde urn en bronzen rijgnaald.

Drakensteinurn en rijgnaald van brons, gevonden bij de Stokhasselt door J.A. van Spaendonck in 1845 (naar Hermans, 1865)

Tot nu toe behoren de grafheuvels bij de Stokhasselt tot de meest noordelijk gelegen grafheuvels in Midden-Brabant (Beex, p. 16). Nog iets over de vindplaats.

Hermans situeert deze "op het einde van de Heistraat". Nu is de Heistraat alleen bekend onder de naam Hei-eind, de latere Langstraat, die vroeger vanaf het Hasseltplein dwars door het huidige Industrieterrrein-Noord naar de grensscheiding tussen Tilburg en Loon op Zand liep. Op de kaart van Diederik Zijnen (1760), aanwezig in het Gemeentearchief Tilburg, komen twee namen voor, namelijk Langestraat en Hei Einde. Bekijken we nu de topografische kaart van 1910 (verkend in 1838), dan eindigt de Langestraat in een heideveld. Deze kaart is herzien in 1893. Het lijkt ons aannemelijk dat de situatie van dit gebied tussen het vondstjaar 1845 en 1893 weinig veranderd is. Het punt dat we nu als vermoedelijke vindplaats beschouwen, projecteren we op de topografische kaart van 1967 (50F) en vermelden we nu als ongeveer liggende bij de coördinaten 131.575 x 399.800.

De Graaf-Hendriksberg kon ik verder nergens meer op de kaarten terugvinden. Gegevens hieromtrent zijn welkom.

februari 1972

Ronald Peeters

Noten

- (1) Ronald Peeters, Urnen uit de Midden-Bronstijd bij het Jan Aarten Boomke te Tilburg (1841), in: Historische bijdragen, 1972, nr. 1, blz. 17-23.
- (2) Holwerda en Smit, 1917, blz. 45.
- (3) S.J. de Laet en W. Glasbergen, De voorgeschiedenis der Lage Landen, Groningen, 1959.
- (4) Provinciale Bibliotheek te 's-Hertogenbosch, handschriften, nr. 148.

Literatuur

1. Dr. C.R. Hermans, Noordbrabants Oudheden, 's-Hertogenbosch, 1865, blz. 54, 119, 142, Pl. IV nr. 2 en Pl. XXI nr. 5.
2. Louis Stroobant, La Taxandrie Préhistorique, Taxandria, Turnhout, 1903, blz. 210.
3. Dr. J.H. Holwerda en Dr. J.P.W.A. Smit, Catalogus 1917 der archeologische verzameling van het Provinciaal Genootschap in Noord-Brabant etc., 's-Hertogenbosch, 1:17, blz. 44-45 en plaat 3.
4. Dr. J.H. Holwerda, Geschiedkundige atlas van Nederland I, 's-Gravenhage, 1924, blz. 25.
5. Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van geschiedenis en kunst, deel X, 's-Gravenhage, 1931, blz. 352.
6. Dr. W. Willems, De vóór-romeinse urnenvelden in Nederland, Maastricht, 1936, blz. 36, 139, 140 en afb. 34 nr. 6.
7. L.G. de Wijs, Gedenkboek Koning Willem II etc., Tilburg, 1936, blz. 9.
8. G. Peex, Tilburg en omgeving in praehistorische tijd, in: Van Heiderp tot Industriestad, Tilburg, 1965, blz. 14, 16 en afb. IV a en b.

EEN BELANGRIJKE BALLENMAKERSFAMILIE TE GOIRLE I

Onder de verschillende families te Goirle die hun bestaan vonden in het ballen frutten heeft vooral een tak van de familie Van Dun een belangrijke plaats ingenomen. Deze belangrijkheid blijkt vooral in de loop van de 18de eeuw, als de andere ballenmakers nog maar moeizaam hun bestaan in dit beroep kunnen vinden en dikwijls al overgaan tot het kiezen van een ander ambacht.

Ik noem nu als voorbeeld het geslacht Van der Zande. Al in het begin van de 17de eeuw hield deze familie zich bezig met het maken van ballen, maar op het einde van de 18de eeuw gaan zij plotseling over op de linnen-weverij.

In de tweede helft van de 18de eeuw spreekt men van "ellendige" ballenmakers en inderdaad is de toestand dan zo, dat verschillende van hen steun ontvangen uit de armenkas. De bloeitijd van de ballenmakerij is dan ook wel voorbij en in 1800 worden nog maar acht ballenmakers genoemd.

Uit de 19de eeuw zijn nog maar enkele ballenmakers bekend. die allen geparenteerd zijn aan het geslacht Van der Zande, onder anderen Willem de Volder, Peter en Jan van Diessen, Francis Eijsermans en ten slotte diens zoon Hendrik Eijsermans, de laatste Goirlenaar die nog ballen gemaakt heeft.

In tegenstelling tot deze "ellendige" ballenmakers wist de ballenmakersfamilie Van Dun een zekere welstand te bereiken, waardoor een van hen zelfs het schepenenamt kon aanvaarden. Deze welstand werd bereikt door het uitoefenen van verschillende nevenfuncties naast het dagelijks beroep, hun huwelijken met leden van beter gesitueerde geslachten en mede ook door de ballenhandel, die op het einde van de 18de eeuw vrijwel geheel in hun handen is.

De ballenmakersfamilie Van Dun omvat maar enkele personen uit het veel grotere geslacht Van Dun te Goirle. Reeds in het begin van de 15de eeuw waren de Van Duns te Goirle woonachtig, waar zij gegoed waren aan het Ven, en vooral in de 17de en 18de eeuw bestond een opvallend hoog

percentage van de Goirlese bevolking uit leden van dit geslacht. Zeer vele Goirlsnaren zullen een Van Dun in hun kwartierstaat vinden; zelf vond ik maar liefst zes maal aansluiting bij dit geslacht,

Daar het de opzet van dit artikel is enkel de ballenmakers-familie te behandelen, welke ook de voornaamste tak van dit Goirlese geslacht is, wil ik deze genealogie aanvangen met:

I. Ballenmaker Sebastiaan van Dun die op 3-6-1639 te Goirle gedoopt werd als zoon van Cornelis Jan Vincent van Dun en Lijsken Hendrik Bogaerts. Hij huwde te Goirle op 2-2-1670 met Maaijken van Dun, gedoopt te Goirle op 23-3-1643. Haar ouders waren Jan Jan Jacobs van Dun en Jenneke Lammers Boudewijns Busser. Beiden waren bloedverwanten van pastoor Peter en schoolmeester Vincent van Dun. Een voorvader van hen was Wouter Back, leenman van het aloude Huys ten Loe. Het echtpaar woonde te Goirle in de herdgang Dorp en was verder gegoed aan den Tijvoirt en het Bolcken. Sebastiaan had bij Maria vier kinderen:

- a. Johanna, gedoopt te Goirle op 17-12-1670 en daar begraven op 21-7-1744. Zij was de derde vrouw van Jan Joost Stackenborgh uit Riel en hertrouwde als weduwe van deze met Peter van Dommelen;
- b. Adriaan, gedoopt te Goirle op 5-1-1675, volgt onder II;
- c. Elisabeth, gedoopt te Goirle op 5-1-1678 en vermoedelijk als kind gestorven;
- d. Jan, gedoopt te Goirle en daar begraven op 3-4-1707. Hij was ongehuwd.

II. Adriaan van Dun was, zoals zijn vader, ballenmaker. Hij huwde te Goirle op 6-3-1707 Marij van der Linden, gedoopt te Goirle op 16-4-1673 als dochter van Antonis Willem van der Linden, en Catelijn Cornelis van Wijck. Ook zij stamde uit een ballenmakersfamilie. Adriaan verwekte bij Marij drie zonen en is vóór 2-10-1722 overleden.

- a. Jan, gedoopt te Goirle op 14-6-1703 en te Goirle als kind overleden;
- b. Antonis, gedoopt te Goirle op 27-8-1709, huwde te Goirle op 8-10-1731 Maria van den Berg die als dochter van Huijbert van den Berg en Adriana Otten op 28-5-1709 te Goirle gedoopt werd. Het beroep van Antonis blijkt voor zover mij bekend uit geen enkele akte, maar

waarschijnlijk heeft hij ook het beroep van zijn vader en grootvader uitgeoefend. Hij werd op 17-1-1742 te Goirle begraven.

Maria van den Berg werd op 22-2-1745 "tegen den avond omtrent vijf uur" dood gevonden "aen den westkant van den Goolschen dam, omtrent twee weijen van 't schoor, naer den kant van Goorle". Visitatie op het lijk wees uit dat zij verdrongen was. Zij werd te Goirle begraven op 25-2-1745.

Het echtpaar had twee kinderen:

1. Adriaantje, gedoopt te Goirle op 13-2-1733 en daar begraven op 12-7-1741;.
2. Hubertus, gedoopt te Goirle op 4-1-1735 en begraven te Luik op 27-3-1760. Waarschijnlijk verbleef hij daar in verband met de ballenmakerij; in ieder geval was zijn verblijf aldaar niet van lange duur, daar zijn woonplaats nog steeds Goirle was, waar hij naliet "een huijs met hoff aen de Kerck", nog een "huijske met hoff aen de Kerck en de helfft in een huijske aen 't Dorp". Verder nog enkele percelen "weijde, heijde, ackerlant en nieuw erven". De totale waarde van zijn bezit werd geschat op 644 gulden, 9 stuivers en 1 penning.

c. Willem, gedoopt te Goirle op 13-11-1713, volgt, onder III.

Na de dood van Adriaan van Dun is Marij van der Linden hertrouwd met Jan van der Flaes, die weduwnaar was van Catrien Bogers, bij wie hij vier kinderen had: Theodorus, Arnoldus, Jenneke en Josephien. Uit de inventaris die in verband met het tweede huwelijk werd opgemaakt, blijkt het volgende: In het huis van Marij, dat staat in de herdgang Dorp, is nog aanwezig aan leer, haar en gemaakte ballen voor de waarde van 200 gulden; verder is er nog een tegoed "van verscheijdenen coopluijden weegens geleverde ballen 75 gulden". Bij de schulden vinden we vermeld: "weegens gecogt leer 30 gulden". Buiten het genoemde huis aan het Dorp behoorde tot de erfgoederen ook nog "1 perceel ackerlant aen den Cruijsboom". Naast ballen maken werd er ook nog wat aan landbouw gedaan, want tot de inventaris behoorden ook nog een koe, 20 vaten rogge, hooi en stro.

Jan van der Flaes, de tweede man van Marij, werd op 9-3-1732 te Goirle begraven. Marij van der Linden heeft tot 1739, aanvankelijk alleen, maar later met haar zoon Willem, de ballenhandel en ballenmakerij voortgezet. In dat jaar trad zij uit de zaak en werd de volgende akte opgemaakt: "Compareerde voor mij Andries van Burght, notaris bij de Ed.Mog. ter presentie van de getuige genoemd Maria van der Linden, eerst weduwe van Adriaan van Dun en laatst van Jan van der Flaes, wonende alhier tot Goirle, mij notaris bekend, te kenne gevende dat hare soon Willem van Dun nu omtrent de tijt van vijf jaeren niet alleen haer comparante trouwelijck heeft bijgestaen, maar ook door de coopmanschappe van ballehaer, haer comparante boedel merckelijck hadde bevoordeelt en dat deselven haren soon, alsnu geeren sijn eijgen coopmanschappen soude doen, soo verclaerde sij comparante na alvorens als eerst en vooral rijpelijck overwogen te hebben met haere naesten bestaenden, alle haere boedel als coper, tin, bedde, linne en wolle, hair, balle, gereedschap tot het balmacken behoorende, gout, silver, gemunt en ongemunt, voordeelige en lastige schulden des boedels, hoe genaemt raeckende de coopmanschappen en generalijck alle haere comparante goederen te cederen, transporteren en op te dragen en over te geven aen de voornoemde haer comparante soon Willem van Dun en sullex voor eene somme van 700 gulden eens. Des blijft hij Willem gehouden sijn voorschreven moeder te onderhouden in cost en dranck en verdere allimentatie's en is meede gecompareert den meergemelde Willem van Dun denwelken verclaerde hetgeen voorschreven staat also te accepteren en naer te comen en sijn nog meede gecompareert Dirck van der Flaes alsmeede Anthonij van Dun die meede verclaarden het geene voorschreven staat also te accepteren en van waerde te houden".

Lang heeft Willem zijn moeder niet hoeven te onderhouden. Marij van der Linden werd een jaar later, op 29-2-1740, te Goirle begraven.

(wordt vervolgd)

J. van Gils

DE GROENE LONG

Onderstaand bezwaarschrift is door de kring aan de raad van de gemeente Tilburg gezonden. Het in de brief genoemde rapport "De groene long", dat samengesteld is door de Werkgroep Leefbaarheid Tilburg, is voor belangstellenden te verkrijgen door storting van f 2,50 op gironummer 1559359 ten name van W. van Hest, Dr. Ahausstraat 98, Tilburg. Het rapport bevat onder andere een inventaris van de bebouwing en plantengroei met een aantal kaarten en schetsen van het betreffende gebied en is 21 pagina's folio groot.

Ond.: Bezwaarschrift.

Tilburg, 29 mei 1972.

Aan de Raad van de
Gemeente Tilburg.

Weledele Heren,

Het bestuur van de Heemkundekring Tilborgh, vertegenwoordigende 160 leden: mensen die het heem een warm hart toedragen, die zich met de bodem verbonden voelen, die het erfdeel hunner vaders bewaren willen en die speciaal voor Tilburg een plekje in hun hart hebben, vragen Uw aandacht voor het volgende.

Wij hebben kennis genomen van het ontwerp-bestemmingsplan 't Zand, zoals dat op het gemeentehuis ter inzage ligt en willen iets opmerken betreffende het gebied dat ingesloten wordt door: Goirke Kanaaldijk, Gorinchemse baan, Ringbaan West, Alleenhoudersstraat, Reitse Hoevenstraat en Dr. Deelenlaan.

Dit gebied is een stukje Tilburg, dat al heel lang zo maar gewoon een stukje Tilburg ligt te zijn.

Er zijn in de loop der laatste jaren al zoveel echte stukjes Tilburg naar de knoppen geholpen.

Wat echte stukjes Tilburg zijn kunnen wij U niet uitleggen.

Maar als een echt stukje Tilburg verdwenen is, weet men ineens: dat was een echt stukje Tilburg.

Is het al niet erg genoeg dat het hart van de oude binnenstad door een verkeers-speer doorboord is?

Is het al niet erg genoeg dat ons unieke Hasseltplein bedorven is?

Is het niet beschamend te weten, dat onze eeuwenoude Lindeboom op de Heuvel van zijn wijduitstaande takken werd beroofd, zonder dat er een haan naar kraaide?

Is het niet verschrikkelijk dat er midden in de stad een vlakke de Kruiken ligt (erg dure vlakke), waar niemand raad mee weet (Koningsplein in de volksmond)?

Dat wij nu bang zijn dat het met bovengenoemd bestemmingsplan ook de verkeerde, in casu de sloopkant op gaat en dat wij U daarom met klem verzoeken deze sloop tegen te houden.

Want wat we er voor terug zullen krijgen weten we al.

Zo een weidse vlakke als het Westerpark, het schoolvoorbeeld van hoe een park nu juist niet moet zijn?

Een stuk nieuwbouw er bij zoals het Zand en de Reit er uit zien, allemaal huizen en huizen en..., allemaal hetzelfde van aard?

In de Bokhamer staan niet dezelfde huizen.

In de tuinen staan niet dezelfde bomen.

De straten zijn niet even recht.

Kortom er is daar van alles te zien wat in de nieuwe wijken ontbreekt.

Nu de Hasseltse kapel gerestaureerd is en de Tongerlose Hoef weer in zijn oude glorie hersteld, moet het voor iemand die hart voor zijn stad heeft moeilijk vallen de omgeving daarvan aan moderne, soms barbaarse, bouwheren prijs te geven.

Daarom maken wij bezwaar tegen het bestemmingsplan zoals het nu luidt en verzoeken U dringend er op toe te zien dat het in die zin gewijzigd wordt, dat de bestaande toestand van straten, karakteristieke bebouwing en plantengroei zoveel als mogelijk is gehandhaafd kan blijven.

Voor bijzonderheden van dit gebied verwijzen wij U naar het rapport van de Werkgroep Leefbaarheid Tilburg, "De groene long".

Met de meeste hoogachting, namens het bestuur,

H.W. Vereijken, secretaris.

"SLAAT DEN BAKKER MAAR DOOT!"

Al jarenlang klagen we steen en been over de steeds hoger stijgende prijzen. We zijn gewend geraakt aan de inflatie, Als er voor de zoveelste maal een prijsverhoging wordt bekendgemaakt, halen we er onze schouders voor op. We zijn er niet blij mee, maar er is blijkaar toch niets aan te doen.

Hoe reageerden de Tilburgers ruim tweehonderd jaar geleden in zo'n geval? Legden onze voorouders er zich ook zo gemakkelijk bij neer? Voor den drommel niet!

Toen in 1740 de Tilburgse bakkers de prijs van hun brood met een halve stuiver verhoogden, werd dat door veel mensen niet gepruimd. Er kwam verzet. Het ging er bij dit verzet niet bepaald zacht aan toe. Daar kunnen de schepenen Diderik lilaeus. Arnoldus van Asten en Arnoldus van Meurs, die aamen met de gezworen klerk Covert Bles de gevolgen van de volkswoede inspecteerden, over meepraten. De dag na de relletjes maakt het viertal een ronde langs de huizen van acht bakkers die ^e lijden hebben gehad van het geweld der ontevreden Tilburgers.

Uit hetgeen ze noteerden valt het gebeuren als volgt te reconstrueren.

Op de avond van de zestiende mei moet het omstreeks half tien zijn begonnen. Tegen die tijd moet er behoorlijk wat volk op de been zijn geweest. Er waren heel wat vrouwen bij. Om duidelijk hoorbaar uiting te geven aan hun ongenoegen, voerde een van de mensen een pan mee, waar voortdurend op wasd geslagen. De eerste bakker waar ze op afgaan is Dionijs van Dijk, die op de Heuvel woonde. Aan de voorkant van ztjn huis worden enige ruiten ingeslagen. Verder wordt er op de vensters en deuren gebonsd en gestoten. Dionijs heeft de menigte nog horen roepen: "Dit is maar een waarschouw." A'ar het de mensen cm te doen is, hoort hij snel daarna: "Dit is neg al, een halve stuijver cp het broot."

Ook bakker Dirck Verduijn krijgt bezoek. Bij hem wordt een ruit irigesmeten. 'v/at er zich precies heeft afgespeeld, weet Dirck ook niet; hij lag in zijn bed en heeft zich wijselijk niet laten zien. Hij heeft wel het "geraes van 't volck" op straat gehoord.

Rond tien uur is men aangeland bij Hendrick Becx, bakker aan de Kerk. Ook hij spreekt in zijn verslag van "een hoop volck", dat de "glasen in 't

voorkamerken" heeft ingeslagen. Bovendien sneuvelden enkele ruiten boven de deur.

Vervolgens moeten de deuren en vensters van de weduwe Pran-cis Becx en Adriaan Segers, in het Nieuwland, het ontgelden. Ook hier geeft het volk uiting aan zijn ontevredenheid door het gooien "met kei jen en houten", en kreten als: "Slaat den bakker doot."

Tussen tien en elf wordt ook Quirinus van Iersel nog met

- 69 -

een bezoek vereerd, 'aar deze bakker woonde, is niet vermeld, maar om kwart over elf blijkt de menigte nog steeds in het Nieuwland rond te trekken. De gemoederen zijn nog steeds zeer verhit. Bij Leendert van Tulder vliegen "twee houten" door het huis en als het volk vertrokken is, kan de bakker constateren dat "alle de glasen rondom 't geheele hujs" zijn ingeslagen.

Dit alles was blijkaar nog niet genoeg om de woede van de mensen te kalmeren. Na bijna twee uur te hebben rondgetrokken, is men nog niet tevreden. Roepend, schreeuwend en slaande op de pan gaat het naar Korvel. Daar woont bakker Anthony Segers. Tussen elf en twaalf herhaalt zich daar wat we eerder op de avond al meer hebben gezien. Als Anthony aan hen vraagt wat ze toch van hem willen, krijgt hij een duidelijk antwoord: "Eat gij uw broot affsetten sout."

De woede van het volk richt zich niet alleen op de bakkers. Ook het huis van Christiaan van de Grinten wordt niet ontzien. Christiaan was molder van de Corvelse molen en dus ook nauw betrokken bij de hogere broodprijzen. Volgens de verklaring van zijn vrouw werd de ruit boven de deur eruit gegooid. Sr werd geroepen: "Het is maar een waarschouwing. 'ij komen morgen weerom en dan sullen wij het er anders maaken." Als ze last krijgen van Christiaans hond, roept iemand: "Haalt den haan over en schiet den hont maar doot."

Blijkaar is het nu genoeg. Er is tenminste geen sprake van andere bakkers die werden lastig gevallen. Het is ook mogelijk dat er in die tijd niet meer bakkers waren in Tilburg.

Of de actie van de Tilburgers resultaat heeft gehad, wordt niet vermeld. V/el informeerden de schepenen bij alle betrokken bakkers naar de broodprijis. Allen bleken hun brood te verkopen tegen een prijs van acht stuivers, behalve Quirinus van Iersel. Hij liet zijn klanten acht en een

halve stuiver, betalen. Bij een prijs van acht stuivers betekent een halve stuiver erbij een prijsstijging van ruim zes procent.

Als nu de broodprijs nog eens met zes procent omhoog ging* zou de Tilburgse bevolking dan weei de straat pp trekken?

iVim van Hes t

G.A. Tilburg R630, 17-5-1740, ongefolleerd.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-3, blz. 66 - 67

VAN OUDE HERINNERINGEN

Alleen zij die vanaf 1893 tot 1899 geboren zijn en op de St.-Jansschool naar school gingen, zullen zich nog de viering van het vijftigjarig bestaan van deze school op 24 oktober 1905 kunnen herinneren. Deze school, die geopend werd op 24 oktober 1855, stond eerst naast de Goirkese kerk aan de straatweg en later is er een nieuwe school gebouwd aan de Kasteeldreef. Het moet de tweede fraterschool hier ter stede geweest zijn.

Het had in de bedoeling van bisschop Zwijsen gelegen dat het Goirke ook een fraterschool zou krijgen. Door gebrek aan geld en ook aan personeel was daarvan tot toen toe nog niets gekomen. Maar op het Goirke was destijds als kapelaan werkzaam Arn. van de Laar, die later pastoor en deken van Oss is geworden. Deze kapelaan was een ijverige voorstander van de katholieke school; volgens hem moest die er kost wat kost komen. Zijn patroon, W. van de Ven, trachtte deze ijver af te remmen door telkens met het bezwaar voor de dag te komen, dat de middelen ontbraken. Door zijn groot doorzettingsvermogen en zijn welsprekendheid wist de kapelaan voor dit schone doel bij anderen geestdrift te wekken. Zijn ijver werd beloond. Op 24 oktober 1855 werd de nieuwe school met vijftig leerlingen geopend. Op 24 oktober 1880 werd het 25-jarig bestaan gevierd en op 24 oktober 1905 het vijftigjarig bestaan. Bij deze laatste feestelijkheid, die ik zelf meemaakte, wil ik stil blijven staan.

De Nieuwe Tilburgsche Courant van 25 oktober 1905 schrijft over dit gouden feest het navolgende: "Groot was gisteren de belangstelling bij de viering van het 50-jarig bestaan van de Fraterschool in de parochie het Goirke alhier. Allerwege waren de vlaggen ontplooit. Voor de straat die naar de school leidt was een eenvoudige doch sierlijke erepoort opgericht, terwijl een allée van dennenboomjes naar de school was geplant. Van de bijeengebrachte geiden, welke ongeveer 600 gulden bedroegen werd de E.E. Fraters een harmonium aangeboden. Tegen half negen begaven de Fraters zich met hunne oud- en jonge leerlingen, voorafgegaan door de harmonie Orpheus in optocht naar de kerk op het Goirke, alwaar om 9 uur een H. Mis werd opgedragen, onder de Mis werd de feestrede uitgesproken door de Zeereerw. Heer Eras, pastoor te Boxtel.

Rechts op de voorgrond de oude GOIRKESE SCHOOL , waarvan P.J. van Berkel in zij artikel gewag maakt. (foto vóór 1907)

Na de H. Mis trokken zij wederom in optocht, en vergezeld van een grote menigte volks, naar de school, alwaar het geschenk door 10 oud-leerlingen werd aangeboden. De directeur der school sprak enige woorden van dank voor deze blijken van sympathie. Gedurende de dag ontvingen de Eerw. Fraters nog vele blijken van belangstelling."

Maar onze belangstelling was op iets anders gericht. Daags voor het feest ging onder de leerlingen de mare, dat er bij deze gelegenheid een luchtballon opgelaten zou worden. Dat was voor ons jong gemoed toch wel het meest fascinerende. Een luchtballon oplaten en dat nog wel op de speelplaats der school! We zouden dit van dichtbij kunnen zien! Meerdere malen hadden wij een luchtballon hoog in de lucht zien drijven. Er hing een mand aan en daar waren mensen in, zo vertelde men ons. Zo 'n drijvende ballon maakte op ons een mysterieuze indruk. We zouden zo'n ballon van dichtbij kunnen zien en op zien stijgen.

Toen het dan eenmaal zo ver was en het voor ons zo spannende moment zou aanbreken, werd er eerst een kachel op het eind van de speelplaats gezet, want daar stonden drie rijen grote iepbomen op. Het deksel werd van de kachel genomen en de kachel werd aangestoken. Van een grote luchtballon met mand was nog niets te bespeuren. We hadden er ook geen notie van dat het gereedmaken voor opstijging veel tijd kostte. Eindelijk toen de kachel goed warm was, kwamen twee fraters met een ongeveer 2 meter hoge papieren ballon aandrigen. Deze werd boven de kachel gehouden, zodat langs de open onderkant de lucht naar binnen kon. Toen deze ballon voldoende met lucht gevuld was, werd hij losgelaten. Statig steeg hij dreef over de nabij staande huizen weg. Echter niet ver want hij viel, omdat de warme lucht snel verkoelde, plat op dak der fabriek van de firma Eras neer. Deze fabriek stond linea recta nog geen kilometer van de St. -Jansschool vandaan .

Zoals de in elkaar gezakte papieren luchtballon op het fabrieksdak lag, zo waren onze verwachtingen van een luchtballonopstijging ineengeschrompeld .

P. J. van Berkel

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-3, blz. 70 - 72

REPERTORIUM TILBURGSE PRE- EN PROTOHISTORIE V

ROMEINSE MUNTUVONDSTEN UIT TILBURG

Alhoewel er steeds meer Romeinse munten in Noord-Brabant gevonden worden, behoren zulke vondsten in Tilburg tot een zeldzaamheid. Uit de literatuur zijn slechts twee muntvondsten bekend. Een derde munt, die aanvankelijk beschreven werd als een Tilburgse vondst, blijkt gevonden te zijn in Goirle. Deze laatste munt werd door dr. C.R. Hermans in 1839 voor het eerst beschreven (1). Het betreft hier een gouden solidus van Constantinus II (337-340 na Chr.), die in 1838 in Tilburg zou zijn gevonden door een landbouwer in de as van een turfvuur. De landbouwer had de turf gestoken "in de moeren dier gemeente". Hermans vermeldt nog als bijzonderheid dat deze munt "zoo zuiver en gaaf is, als of hij eerst uit de munt kwam".

Deze gouden solidus was destijds eigendom van baron A.J.L. van den Bogaerde van ter Brugge, gouverneur van Noord-Brabant, maar kwam later in het bezit van het Provinciaal Museum van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant (2).

In de publikatie van Hermans staat echter een rectificatie verborgen (p. 346), die niet door alle auteurs is opgemerkt en als zodanig geciteerd. Hermans zegt op p. 346 van zijn "Mengelwerk": "Volgens de nadere mededeeling van den Baron van den Bogaerde van ter Brugge, werd dit Romeinsche gedenkstuk gevonden te Goirle bij de hoeve Abkove, nabij welke een kasteel zou hebben gestaan." In het "Alfabetisch Register" (3) komt Tilburg niet voor, maar wordt terecht Goirle als vindplaats aangehaald.

Heuvels (4) geeft Tilburg als vindplaats en heeft dus de rectificatie niet opgemerkt.

In 1865 verschijnt er weer een publikatie van Hermans (5), waarin Goirle als vindplaats wordt vermeld.

De latere schrijvers nemen Tilburg of Goirle over.

Stroobant (6), Holwerda (7), Voorloopige Lijst (8), Byvanck (9), Janson (10), Knippenberg (11) en Boersma (12) noemen Goirle, Beex (13) noemt Goirle en Tilburg (dus twee afzonderlijke munten, terwijl het een en dezelfde munt betreft!) en in de Tentoonstellingsgids (14) wordt ook Tilburg als vindplaats gesuggereerd.

Beschrijving van deze munt volgens Hermans (15):

VOORZIJDE: Gelauwerd hoofd naar rechts van keizer Constantinus II.
OMSCHRIFT: D(ominus) N(oster) CONSTANTINVS P(ius) F(elix) AVG(ustus).

KEERZIJDE: Keizer Nicephorus staat met zijn linkervoet op een krijgsgevangene. Hij heeft een krijgsbanier in de rechter- en een victoriebeeldje in de linkerhand.
OMSCHRIFT: VICTORI AAVGGG (Volgens Roosen (16) is het mogelijk dat deze laatste twee letters gelezen moeten worden als CC. Er staat dan AAVGCC).
AFSNEDE: TR(eviris) OBS(ignata), d.w.z. geslagen te Trier.

Een Romeinse munt die wel in Tilburg gevonden is, is een bronzen munt van Hadrianus (119-121 na Chr.).

Deze munt is in 1964 op straat gevonden en is in particulier bezit.

Boersma (17) maakt er voor het eerst melding van. Hij geeft geen nadere determinatie maar verwijst naar Mattingly (18).

De tweede vondst uit Tilburg is een bronzen munt van Crispus (317-326 na Chr.), die jaren geleden gevonden is. Vondstomstandigheden, vondstjaar en vinder zijn niet bekend.

Knippenberg (19) geeft de volgende determinatie:

VOORZIJDE: Gelauwerd hoofd naar rechts.
OMSCHRIFT: IVL(ius) CRISPVS NOB(ilis) C(aesar).

KEERZIJDE: VOT X binnen een lauwerkrans.
OMSCHRIFT: CAESARVM NOSTRORVM.
AFSNEDE: S(ecunda) TR(eviri), d.w.z. tweede muntatelier van Trier.

De munt is van het type COHEN nr. 65 (20) en is eigendom van de heer A.N. van der Lee te 's-Hertogenbosch.

Hoogstwaarschijnlijk zijn er in de gemeente Tilburg meerdere Romeinse munten gevonden doch deze zijn nooit gemeld. In de loop van de jaren zijn bij grondwerkzaamheden diverse munten gevonden waaronder ook Romeinse. Uit vrees ze af te moeten staan of niet wetende dat de wetenschapsman er belang in stelt, zijn deze nooit gemeld. Losse vondsten hebben altijd een grotere waarde (wetenschappelijke waarde) als ze door de archeoloog bestudeerd en geregistreerd worden. De vinder heeft niet bang te zijn dat hij zijn vondst kwijt raakt, want het is de archeoloog niet te doen om de vondst zelf, maar de gegevens van de vondst, zoals precieze vindplaats, grondlaag, onderdom, metaalsoort, hoeveelheid (bij schatvondsten), beschrijving, eigenaar etc.

Wochten er lezers zijn, die muntvondsten hebben gedaan of aanwijzingen kunnen geven omtrent muntvondsten, dan kunnen zij zich in verbinding stellen met ondergetekende (Montfortaanlaan 96, Tilburg, tel. (04250) 76415), die de gegevens dan weer doorstuurt naar de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Amersfoort.

Ronald Peeters

Noten

- (1) Dr. C.R. Hermans, *Geschiedkundig Mengelwerk over de Provincie Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch, 1839, deel I, p. 131 en 346.*
- (2) Provinciaal Museum te 's-Hertogenbosch, inventarisnummer 1985. Deze munt is permanent tentoongesteld.
- (3) Dr. C.R. Hermans, *Geschiedkundig Mengelwerk over de Provincie Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch, 1841, deel II, p. 386.*
- (4) Dr. C.J.C. Reuvens e.a., *Alphabetische Naamlijst etc., 1845, p. 82.*
- (5) Dr. C.R. Hermans, *Noordbrabants Oudheden, 's-Hertogenbosch, 1865, p. 68 en 116.*
- (6) Louis Stroobant, *La Taxandrie Préhistorique, Taxandria, Turnhout, 1905, p. 184.*
- (7) Dr. J.H. Holwerda, *Geschiedkundige Atlas van Nederland I, 's-Gravenhage, 1924, p. 25.*
- (8) *Voorloopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, 's-Gravenhage, 1931, deel X, p. 139.*
- (9) Dr. A.W. Byvanck, *Nederland in den Romeinsche tijd, Leiden, 1943, deel II, p. 359.*
Dr. A.W. Byvanck, *Excerpta Romana, de Bronnen der Romeinsche Geschiedenis van Nederland, 's-Gravenhage, 1947, deel III, p. 86.*
- (10) H.W. Janson, *Bijdrage tot de Geschiedenis van Goirle, 1953, p. 13.*
- (11) Drs. W.H.Th. Knippenberg, *Romeinse wegen in Noord-Brabant, in: Kulturhistorische Verkenningen in de Kempen, Oisterwijk, 1961, deel II, p. 82.*
- (12) Drs. J.S. Boersma, *De Romeinse muntvondsten in de Provincie Noord-Brabant, in: Jaarboek voor Munt- en Penningkunde, 1963, deel 50, p. 42.*
- (13) G. Beex, *Noord-Brabant in de Romeinse tijd, in: Brabants Heem, 1953, p. 128, 135 en 137.*
G. Beex, *Tilburg en omgeving in Praehistorische tijd, in: Van Heidorp tot Industriestad, Tilburg, 1955, p. 23.*
- (14) *Gids voor de Tentconstelling - Van Heidorp tot Industriestad - (stencil), Tilburg, 1955, p. 5.*
- (15) Hermans, 1839, p. 131, en Hermans, 1865, p. 116.
- (16) *Mondelinge mededeling van L.G.W. Roosen, Provinciaal Museum te 's-Hertogenbosch, 5-4-1971.*
- (17) Zie noot 12, p. 58.
- (18) H. Mattingly a.o., *The Roman Imperial Coinage, London, 1923, p. 80.*
- (19) Drs. W.H.Th. Knippenberg, *Vondstmelding, in: Brabants Heem, 1966, p. 44.*
- (20) H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain etc., Paris-London, 1862, deel VI.*

HET "PALEIS" TE GOIRLE

In de tweede jaargang van dit tijdschrift - nr. 3, november ±971 - vermeldt J.M.A.P. van Gils in zijn artikel "Pastoor de Beeck en de weldoeners van zijn kerk" terloops het Goirlese toponiem "het Paleis" en geeft verder als zijn mening te kennen dat met deze benaming de pastorie van Goirle wordt bedoeld.

Waarop baseert de heer Van Gils deze verklaring? Hij schrijft: "De waarde van deze pastorie met bijbehorende gebouwen en gronden was 500 gulden." f 500,— vindt de heer Van Gils in deze jaren een abominabel hoog bedrag voor een huis te Goirle en de pastorie moet dus in vergelijking met de overige bebouwing iets geweldigs zijn geweest.

Ik weet niet tot welke bespiegelingen de heer Van Gils zou zijn gekomen als hij geweten had dat de pastorie niet voor 500 gulden van de hand ging maar voor 875 en in de veertigste penning werd aangeslagen voor 21 gulden, 17 stuivers en 8 penningen (erfbrief van 20-3-1781, berustende op de pastorie St.-Jan te Goirle).

De benaming het Paleis komt het eerst voor in een Goirlese akte van het jaar 1533 en wordt omschreven als een huis, hof met gronde en erffnisse gelegen te Goirle bij de watermolen. Idem in 1536 als: huis, hof, schaapskooi, torfschop met zijn gronde en erffnisse.

In 1569 lezen we: "een stuck lants bij de watermolen geheyten dat Paleis". In 1592: "een stuck lants tot saaylandt ende weye liggende geheyten het Paleis bij het molenveldt ter plaatse geheyten aan de Wachtelberch bij de watermolen".

Wij moeten dus aannemen dat het huis is verdwenen en de benaming is overgegaan op de plaats waar het Paleis eens had gestaan. Na 1592 komt het toponiem het Paleis in de Goirlese akten niet meer voor.

Zover momenteel mijn kennis over de Goirlese kerkgeschiedenis strekt, bezit Goirle in de jaren dat men spreekt over een huis geheyten dat Paleis nog geen officiële pastorie en dateert de eerste pastorie uit het jaar 1588.

In het jaar 1588 - tijdens het pastoraat van Christiaan Laurentius Daniels - komt de gehele Goirlese gemeenschap bijeen om volgens mensen

heugenis en op hunne mannen waarheid te verklaren dat in het jaar 1528 twee kerkmeesters van Goirle, met name Wouter Jan Soffaerts en Hendrik Jan Gerdts, een stuk grond kopen ter grootte van 32 roeden; zij kopen deze grond van Wouter van Haren, priester. Op deze grond timmeren zij een huis, gestaan en gelegen achter de kerk bij de school, en verhuren huis, grond en erffnisse aan arme mensen, die als huur hiervoor 9 Carolus gulden per jaar moeten betalen aan de kerkfabriek van Goirle.

In de loop der jaren raakt het huis totaal in verval en men is niet ,bij machte geweest het te repareren. De bewoners betalen al sinds 1581 geen huur meer en zijn bovendien armlastig. In het jaar 1588 besluit de Goirlese gemeenschap het huis te verkopen. Zij kunnen dit echter niet eigenmachtig doen en hebben daarvoor toestemming nodig van de bisschop van 's-Hertogenbosch. De bisschop geeft zijn fiat en adviseert het huis tegen een kleine vergoeding te verhuren aan pastoor Christiaan Daniels die geen pastorie heeft; hij geeft het kapittel van Hilvarenbeek in overweging ook voor dit huis (pastorie) iets aan de kerkmeesters te betalen (Tilburg 14 maart 1588 verleden voor Berthout Back, schout, en Nicolaes Peter Aerdt Sterts en Michiel Jan Soffaerts, schepenen der heerlijkheid).

Ik kom tot de overtuiging, vooral aan de hand van bovenstaande akte, dat de pastoors van Goirle, ook al resideren zij zogenaamd in Goirle, niet in het bezit zijn van een pastorie, doch de bediening van de kerk van Goirle waarnemen vanuit Hilvarenbeek. Van pastoor Christiaan Saniels is het trouwens bekend dat hij tijdens zijn pastoraat deelneemt aan het dorpsleven van Hilvarenbeek en daar lid was van het St.-Jorisgilde.

De eerste officiële pastorie dateert dus uit 1568, en zij was gelegen achter de kerk bij de school. Veel plezier heeft Daniels van zijn bouwvallige pastorie niet gehad. In 1591 is deze pastorie reeds afgebroken en hij koopt van het kerkbestuur de grond ter grootte van 32 roeden waarop de eerste pastorie had gestaan. Tevens koopt hij van Jan Ghoyart Crillaerts een huis met hof, schop met de bijbehorende grond, ongeveer ter grootte van twee lopense, gelegen bij de kerk, en een schuur, een brouwhuis "metter schole daaraan staande", ook bij de kerk gelegen.

Het huis met hof en schop plus de grond achter de kerk schenkt hij op 9 januari 1598 aan zijn opvolger Peter Vincent van Dun met de bedoeling dat pastoor Van Dun en zijn opvolgers dat huis als pastorie zullen gebruiken, met andere woorden dat zij voortaan op de pastorie in Goirle zullen resideren.

Pastoor Daniels stelt tegenover de schenking de verplichting dat Van Dun elk jaar 9 Garolus gulden zal betalen aan de kerkmeesters van Goirle, hetzelfde bedrag dat vroeger door de arme mensen als huur werd betaald voor het huis achter de kerk bij de school (Tilburg R. 344-1598-45v).

Pastoor Van Dun accepteert de schenking en woont voortaan op de nieuw gecreëerde pastorie waarvan de begrenzing luidt: "gelegen ter plaatse geheyten bij de kerk aldaar, tusschen erffnisse Adriaenen Aert Ravels deenzijde, ende tusschen erffnisse des voirschreven Anthonis Aelwijns danderzijde, ende metten Heeren Jans van Braght oyck deen eynde, hodende metten anderen eynde aende gemeyn strate".

Van pastoor Johannes Vils of Wils, een der voorgangers van Christiaan Daniels, is het bekend dat hij te Goirle resideerde.

Le pouillés van Luik - pastoorslijsten - geven voor zijn pastoraat 1482 - ... Op 12 mei 1482 krijgt pastoor Vils van zijn superieuren verlof om een oud huis te verkopen; de opbrengst moet terugkomen aan de kerk. Wij hebben hier dus met een kerkelijk bezit te doen; of het een oude pastorie is, blijft in het onzekere.

De pastoor woont met zijn vrouw Elisabeth Reins en zijn zes kinderen Willem, Peter, Cornelis, Maria, Catharina en Barbara te Goirle, echter niet in een pastorie bij de kerk of de watermolen, maar in het Dorp, "waar Here Jan plach te wonen" (Tilburg R. 265-1514-28). Hij sterft in 1493 (Tilburg R. 253-1493-4).

Pastoor Vils bezat de "licentia testandi", dit wil zeggen verlof om zelf bij testament zijn erfgenamen te mogen aanwijzen. Hij laat een testament na waarin hij aan zijn eventuele opvolger of plaatsvervanger 27 Rijnse guldens vermaakt met de verplichting hiervoor ten eeuwigden dage voor zijn zielerust een zingend jaargetijde te houden. Zijn kinderen

verkopen de pastorie in het dorp aan Bastiaan Peter Rubbensz (Tilburg R. 274-1528-14v).

In de Tilburgse akten van 1533 en 1536 wordt het Paleis gesitueerd bij de watermolen. De ligging van de pastorie te Goirle wordt in de betreffende akten steeds aangegeven als achter of bij de kerk. De bewering van de heer Van Gils, pastorie alias Paleis, wil er bij mij dus niet in.

Toch heeft het Paleis bestaan; de Goirlese goegemeenschap heeft niet voor niets een bouwwerk het predikaat paleis toebedacht. Onder paleis verstaat men onder andere een aanzienlijk, deftig huis; de woning van een voornaam heerschap of een huizinge die sierlijk, groots en heerlijk aandoet... .Dat heb ik gelezen en in arren moede ben ik verder te rade gegaan bij de heer Ferdinand Smulders. Hij vertelde mij het volgende. Het gaat hier om het paleis bij de watermolen. Molenaarshuizen, vooral bij watermolens, vielen op door hun bouwtrant; zij hadden dikwijls een groots aandoend voorkomen. Het kan dus bestaan dat de kleine man de woning van de molenaar - ook niet de eerste de beste - als paleis betitelt. Persoonlijk heb ik nog gedacht aan een huis uitgerust met een palei, een hijswerktuig om lasten op te takelen.

Resumerend: het Paleis bij de watermolen kan het woonhuis van de molenaar zijn geweest, dat na 1536 is verdwenen.

C . Robben

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-3, blz. 76 - 78

HET OVERLIJDEN VAN FERDINAND SMULDERS

Het nummer van dit blad was al ter perse, toen het bericht van het overlijden van de heer Ferdinand Smulders ons bereikte. Vanwege de grote betekenis van deze archiefvorser en dichter voor de cultuur en de geschiedenis van Brabant werd de druk uitgesteld. Graag hebben wij de bladzijden die een artikel van onze hand bevatten in het kader van onze polemiek met Smulders, ingeruimd voor een in memoriam, dat op verzoek van de redactie door de heer Becx, assistent-archivaris te Tilburg en vriend van de overledene, werd geschreven.

Het stent ons tot verlegenheid te moeten polemiseren met iemand, wiens immer rake weerwoord nu verstomd is. Voor zover wij de heer Smulders echter hebben gekend, weten wij, dat hij het voorbijgaan aan de door hem aangevoerde argumenten evenzeer zou afkeuren. Het doet ons genoeg te hebben vernomen, dat er ook in Cisterwijk weerstanden bestaan tegen onze opvattingen over de zelfstandigheid van het Tilburgse burengericht. Tot hen die de Tilburgse bank van vóór 1453 nog altijd tot het gebied der Cisterwijkse schepenbank rekenen, zal ons artikel, dat nu in een volgend nummer van "Historische bijdragen" zal worden geplaatst, gericht zijn.

Namens de redactie,
Martin de Bruijn

IN MEMORIAM FERDINAND SMULDERS

Het bericht dat Ferdinand Smulders op maandag 26 juni 1972 geheel onverwacht en nog geen 65 jaar oud te 's-Hertogenbosch was overleden, heeft allerwegen diepe verslagenheid teweeggebracht en niet het meest in de kringen van Brabants Heem. Het past derhalve om deze uitzonderlijke persoonlijkheid ook in dit tijdschrift piëteitvol te gedenken, al schieten menselijke woorden tekort om zijn leven en werken naar waarde te schatten.

Opgegroeid temidden van het nog ongerepte land en volk van Brabant, wijdde hij zich na zijn klassieke opleiding ook aan de beoefening van de dichtkunst en verwierf hij als dichter PAUL VLEMMINX in de dertiger jaren een geheel eigen naam. Zo werd hij bijvoorbeeld geprezen om zijn zuivere Brabantse woordkeus.

Grote bekendheid bij de naoorlogse heemkundekringen kreeg Ferdinand Smulders door zijn gedegen kennis van de oude archieven in Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch. Vooral de tijd vóór 1500 had zijn bijzondere belangstelling en als wetenschappelijk medewerker van het Rijksarchief behoorde het op kaart brengen van het oudste Bosch' protocol (1365-1500) tot zijn specialistische arbeidsveld. Door en door vertrouwd met de materie stond hijzelf min of meer op gelijke voet met een middeleeuwse Bossche stadsclerk. Daardoor was het dikwijls moeilijk om hem tijdens een gesprek helemaal te volgen, aangezien hij bij anderen eenzelfde kennis meende te mogen veronderstellen.

Menigeen die een beroep op hem deed, heeft hij vooruitgeholpen bij allerlei navorsingen. Daartegenover kon hij in tijdschriften soms fel Kapittelen, want hij had een grondige hekel aan verzinsels.

Voor de bouwstoffen van de Tilburgse geschiedenis heeft zowel het Gemeente-archief als de plaatselijke heemkundekring menig kostbaar graantje kunnen meepikken uit diens rijkelijk gestrooide aantekeningen, die door hem in de loop der jaren moeizaam waren opgediept uit oude protocollen, waarvan hij het Latijn en het handschrift volkomen beheerste.

Met de indrukwekkende uitvaart op donderdag 29 juni in de aloude Bossche Sint-Jan - de kerk waar hij ook trouwde met Adele Maseland - is aan Ferdinand Smulders uitgeleide gedaan op een hem passende wijze: eenvoudig, maar rijk aan verheven gedachten.

Zijn naam, die bij de mensen in ere zal blijven, staat nu voorgoed geschreven in de palm van Gods hand.

Requiescat in pace!

Gemeente-archief Tilburg

J.A.J. Beex

Op het bidprentje van Ferdinand Smulders staat navolgend gedicht afgedrukt, dat hij als dichter Paul Vlemminx uitgaf in zijn gedichtenbundel uit 1933.

ROUWBRAKEN

Ik ben het dorstig land,
                    begroeid met hei en grassen,
waar geen zijn schapen weiden komt.
Dees hei is waardeloos:
                    des winters wijde plassen,
des zomers brand, die alles kromt.

Ik ben het braakland,
                    dat geen koren meer doet wassen,
zelfs geen boekweit,
                    die schraalheid momt.
De zwarte kraaien hoort men
                    van den honger krassen:
geen uur dat deze kreet verstomt.

Zo gij de ploeg trekt door dees
                    kieselachtige heide
en haar bemest tot vruchtbaarheid:
wie weet, hoe dartlen zal het
                    vee op zulk een weide,

Zo gij een malsen regen spreidt
en kiemen laat het zaad in 't land,
                    't door u gewijde:
dan geurt weer d'oude vruchtentijd,

Uit: Speciosa deserti

NAMEN

het bestuur van de kring niet erg ingenomen is met de huidige naam van dit tijdschrift - het dekt namelijk niet helemaal de lading; heemkunde is niet alleen geschiedenis -roept het de lezers op om een nieuwe benaming te zoeken.

Ook onze contactrubriek heeft, een passende naam nodig.

Fantasierijke leden en degenen die meer toevallig een goed idee hebben, kunnen hun suggesties doorgeven aan de secretaris van onze kring, de heer H. W. Vereijken, Jagerslaan 40, Tilburg, telefoon (013) 680276. Hiermee bent U tevens op de hoogte gesteld van het nieuwe telefoonnummer van de kring.

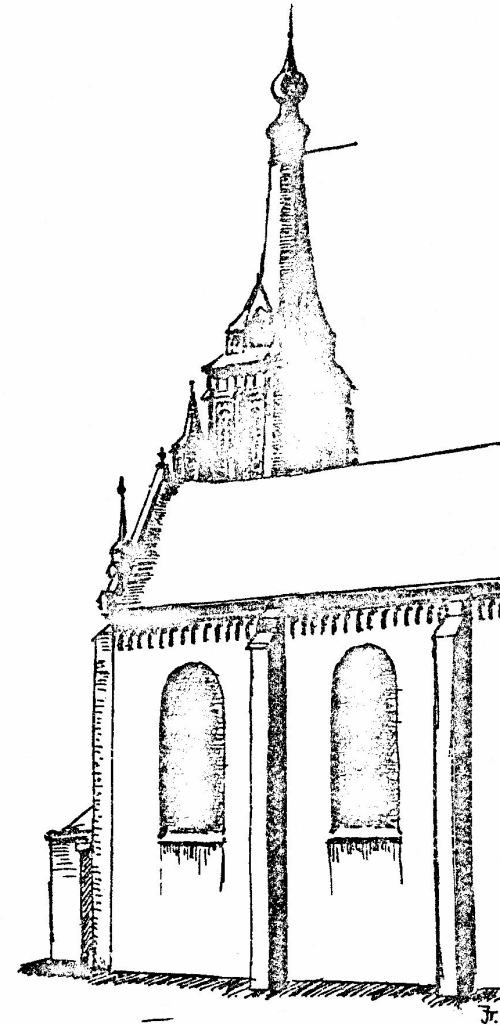
Wij zien met spanning naar Uw reacties uit.

De redactie

CONTACTRUBRIEK

Te koop aangeboden: ingebonden jaargangen Katholieke Illustratie.
Telefoon (013) 676323. Na 19.00 uur.

Wie kan mij helpen aan gegevens over de familie Peymans -Paymans te Tilburg, Drunen, Loon op Zand, Oisterwijk en Den Bosch en over de familie Van den Nieuwenhuysen (in heel Brabant, weinig te Tilburg voorkomend)?
Hoendiepstraat 14   Leo Adriaenssen
Amsterdam

Toen de heer J. Trommelen, thans vice-voorzitter van onze kring, deze pentekening van de Heikese kerk maakte, kon hij nog niet bevroeden, dat de zijmuur van deze kerk zou gaan fungeren als ruggesteun van het standbeeld van monseigneur Zwijssen

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-3, blz. 82-83

TILBURG ROND 1450 IV

DE VELDHOVEN

Het is heel moeilijk van de Veldhoven een nauwkeurige begrenzing te geven. Mijn gegevens geven hieromtrent geen oplossing, hoezeer ik ze van alle kanten bekeken heb. Met de indeling van de latere belastingdistricten kan ik geen rekening houden, daar deze verdeling mij niet oorspronkelijk lijkt te zijn.

In het algemeen kan men de Veldhoven begrenzen door de herdgangsn van Heuvel, Loven, Heikant, de Hoeven en Hasselt. Alles wat in de oude teksten niet gerekend wordt tot Heuvel, Loven, Heikant, Stokhasselt, Hasselt en de Hoeven, behandel ik hier bij de Veldhoven.

Het Goirke bestond nog niet als woonbuurt. Misschien stonden er enige huizen aan het zuidelijk deel van de Goirkestraat, maar de rest van het Goirke was nog gemeijnt.

In 1435 wordt vermeld de gemeijnt genaamd "dat Goerken", liggende ten oosten van de Stokhasseltse straat. Aan deze noordwestkant van de Veldhoven was dus niets dan woeste grond en moeras, zoals de naam "goor" al aanduidt. Ik vond slechts een stuk land in Ebenhof, dat westwaarts grenst aan "die straet die uut den goerken coemt" en zuidwaarts aan "die straet tot Velthoven. Tussen het Goirke en die Heydstraet lag 't Laer. Aan het Laer lag die groet Heyhoeve. Vanaf het Laer liep de Laarse straat naar Loven. Van de straat naar het Laer liep de Lijkweg ook naar de Lovense akkers.

Welke straten zouden hiermee bedoeld zijn? Dat kan ik met mijn 15de-eeuwse gegevens niet bepalen.

Daar een stuk land in den Groten Acker ook aan de Lijkweg ligt (1435) en elders (1440) aen die Heijdside ten zuiden van de gemeijnt 't Cleyen Heyken blijkt te liggen, zou men kunnen denken, dat met Lijkweg bedoeld wordt de Hoefstraat-Lovense straat (het zal wel toeval zijn, dat men in die richting verdergaande uitkomt bij... het Heuvels kerkhof!). Met 't Cleyen Heyken zal men het Lijnsheike bedoelen, denk ik. De naam

"Spinderspad" heb ik nooit gevonden voor de Hoefstraat en de Lovense straat. De Heydstraet aan 't Laer ligt onder Veldhoven. Misschien weet een of andere heemkundige in Tilburg dit nog ooit uit te pluizen met latere gegevens uit het Tilburgse schepenprotocol. Aan de Heydstraet lagen Cnobbenlant, die Grote Heyhoeve en dat Nuwe Geloect. Een gelooft of gelukt is een stuk land, dat met een wal is omgeven. Het hangt samen met het werkwoord luiken, dat sluiten betekent (vgl. Beloken Pasen en ontluiken = opengaan). Wanneer iemand een stuk van de gemeijnt gekocht had, omsloot hij dat met een wal en een sloot. Als hij dat niet deed, liep het vee over zijn land.

Het was tevens een teken, dat daar een stuk particulier erf lag.

Maar laat ons nu, na dit uitstapje naar de noordkant van de Veldhoven, het middenpunt gaan zoeken van dit gehucht. Zou dit niet het Veldhovenplein zijn? Stond daar oorspronkelijk ook niet de windmolen van Veldhoven? Het is een driehoekig plein; er lag ook een waterplas. Geregeld is er sprake van dat Ven op Veldhoven. Bij de windmolen en het Ven werden de meeste huizen vermeld. Ook vond ik een stuk land genaamd "dat Diefven" bij de Veldhovense molen aan de Molenstraat. De tegenwoordige Molenstraat wordt reeds in 1421 genoemd. Er waren overigens verschillende Molenstraten.

Den Bijster

Tussen de Heuvel en de Veldhovense molen lag een Molenstraetken; daaraan lagen de Bremweije en een stuk land genaamd "den Bijster". De oude naam van de Besterd is ook den Bijster. Bijster betekent wild of woest land. Bij de Veldhovense molen lag nog veel woeste grond; er was ook een gemeijnt van die molen. Er is sprake van die Leemputten bij de Veldhovense molen ten Zuiden van die Heerstraet. Er lag ook een steenoven. Bij de molen van de Molenstraat lag 't Bonenhoefken. Er wordt maar één huis genoemd tussen de Heuvel en de Veldhovense molen. Een ander huis stond aan de Kerckdijck. Behalve van Kerckdijk is er ook sprake van een Kerckwech (de Lange Pad?). Verder vond ik enige huizen aan de Horevoort, die ook tot Veldhoven gerekend wordt.

Waar lag de Horevoort? Ik vroeg het aan verschillende personen, maar niemand wist het mij te zeggen. De Horevoort was een straat over een water. Hore betekent modderpoel. Er is sprake van moer uitsteken bij de Horevoort. Naar deze straat is de buurt Horevoort genoemd, waaraan, de familie Horrevorts haar naam ontleend zal hebben.

De Horevoort moet gelegen hebben in het noorden van de Veldhoven (bij het Julianaplein en de Hoefstraat?). Aan de Horevoort lagen een stuk erfs dat Ghemeyntken, de Hoenkensbrake, die Ronde Acker, die lange Acker, land dat Langh Venneken in Wysschartshoeve, die Vorste Acker en dat Ven.

Tussen die Stochasselt en die Horevoort lag 't Goed ter Lijnden al om ende om in der gemeynten. Naar dit Goed ter Linde zijn kennelijk genoemd het Lijnsheike en de Lijnse straat.

Het schijnt daar ten noorden van de Veldhoven een moerassige streek te zijn geweest; daar duiden de namen Goirke en Horevoort op.

Dr. Leyden vergist zich wel ten zeerste, als hij denkt, dat Lijnse straat zou betekenen lijnrechte straat. Hij heeft geen rekening gehouden met de plaatselijke streektaal. Want een linde noemde men een lijnde, zoals men kijnd zei voor kind. Dat is de oude Brabantse uitspraak.

Van een rosmolen heb ik nooit een vermelding gevonden. Welk belang dr. Leyden aan die rosmolen hecht, ontgaat mij. Als er een heerbaan gelopen heeft over de Enschtotse baan langs het Molenplein, liep deze niet naar de Heuvel, zou ik zo denken, maar door de Molenstraat, Veldhovenstraat, naar de Hasselt of naar de Hoeven. Vandaar dat het verklaarbaar zou zijn, dat er op de Veldhoven en op de Hoeven melding gemaakt wordt van een heerbaan. Het is overigens hoogst onwaarschijnlijk, dat er van het Rosmolenplein naar de Heuvel een heerbaan liep, daar deze straat vanouds Koestraat heet, dit wil zeggen een straat, waarlangs men het vee naar de gemeijnt stouwde. Alleen als men ter markt ging, mocht men zijn vee over een heerbaan drijven. Langs een heerbaan moest men overal hekken zetten op de hekkendammen; dat diende om te voorkomen, dat het vee over de grote weg liep. Het grote verkeer mocht geen hinder hebben van

loslopend vee. En nu zou juist deze Koestraat tegelijkertijd een heerbaan zijn? Daar geloof ik niks van!

Onder de Veldhoven lag ook 's Bonten Hoeve, dit wil zeggen de hoeve van een familie De Bont; een stuk land genaamd "die Paelsberch"; een huis met land aen die Steenen Camer. Nadere aanduidingen ontbreken.

Ten slotte vond ik nog de Pijlijzershoeve, liggende omtrent het slot aan de Veldhoven (1557). Deze hoeve zal genoemd zijn naar de familie Pijlijzer, welke ook elders in Tilburg bezittingen had. Naar deze familie zal ook de huidige Pijlijzerstraat genoemd zijn.

Overzien we deze gegevens, dan blijkt het noordelijke middenstuk van Tilburg zeer schaars bewoond geweest te zijn. Het grootste gedeelte was nog gemeijnt: woeste grond, hei en turfvelden. Rond het Veldhovenplein en aan de Molenstraat stonden de huizen. Verderop hier en daar een enkel huis met een ontginningske temidden van de hei. De Hoefstraat, de Groeseindstraat, de Houtstraat, de Veldstraat worden vóór 1500 niet vermeld ofschoon het mij oude straten lijken te zijn.

De Heikant was veel meer bewoond, zoals uit het volgend artikel zal blijken

Ferd. Smulders

Een kijkje op het GOIRKE, thans Julianapark, door Smulders in het noordelijk deel van de herdgang Loven gesitueerd (foto vóór 1919)

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-3, blz. 84-87

EEN BELANGRIJKE BALLENMAKERSFAMILIE TE GOIRLE II

III.

Willem van Dun stond reeds jong zijn moeder bij in de ballenhandel en fabricage en kocht zoals we reeds zagen in 1739 de hele nering inclusief haar huisraad voor 700 gulden. Datzelfde jaar huwde hij te Tilburg op 29 juni met Catharina Beris, gedoopt te Tilburg op 11-9-1721, dochter van bierbrouwer Laurens Beris en Cornelia de Bont. Het echtpaar ging wonen te Goirle in de herdgang Kerk waar het een huis huurde van Peter Naaijkens. Willem zou een belangrijke figuur worden in de Goirlese samenleving. Naast ballenmaker en- handelaar in kaatsballen was hij namelijk ook nog schepen van de heerlijkheid Tilburg en Goirle (voor Goirle samen met zijn halfbroer Arnoldus van der Flaes) en verder was hij ook nog regerend armmeester in welke laatste functie hij in 1765 samen met Arnoldus Moonen, die toezien armmeester was, een perceel akkerland verkocht aan Jan Hendrik Voskens. Dit perceel was gelegen aan de Bakertand. Ook was Willem voogd, over de kinderen van Anthonij Jan van Dun, wiens grootmoeder, Helena van der Linden, een zuster was van Marij van der Linden.

In korte tijd wist Willem een zekere welstand te bereiken, die vele van zijn dorpsgenoten onbekend was. Erger dan ooit was de armoede te Goirle in de tweede helft van de 18de eeuw. De veestapel liep terug van 477 runderen en 900 schapen in het begin van die eeuw naar 330 runderen en 50 schapen. In 1776 werd melding gemaakt van het wegraken en vervallen van: een oliemolen, een wolweverij en 41 huizen en boerderijen. Van de 174 Goirlese gezinnen waren er niet meer dan 25 in staat om hun volle belastingschuld te voldoen.

Juist in deze tijd zag Willem echter zijn bezittingen groeien. Als erfgenaam van zijn schoonouders verkocht hij samen met de voogden van zijn schoonzuster, Anneke Beris, "een huys, brouwerij, schuur en stalling met het hoffke te Tilburg aen de kerck en item een hoff aen het kerckhoff" voor 865 gulden aan Jan Francis de Kanter. Van de erfgoederen van zijn moeder kreeg hij "een bleckelingsveld groot omtrent

6 lops. geleegeen in de Winkel-hoeken" en 229 gulden. In 1754 verkocht hij het zogenaamde Molenvelt gelegen in de herdgang Kerk dat hij verkregen had door koop van zijn schoonzuster Maria van den Berg, voor 300 gulden aan zijn halfbroer Arnoldus van der Flaes. Ten slotte was hij ook nog mede-erfgenaam van zijn neef Huybert van Dun.

In 1752 maakt het echtpaar Van Dun-Beris zijn testament. Zij verklaren "de een den anderen de langstlevende van haer beijde te laten ende te maken vrij heer ende meester / vrouw ofte meesteres van alle haere goederen, soo roerende als onroerende, gout, silver, gemunt en ongemunt, schulde ende profijten". Wat betreft hun kinderen werd de volgende bepaling opgenomen: "Sij sullen deselven ook ter schole laten gaen om te leeren leesen ende schrijven ende tot dien een ambagt ofte hantwerck te laten leeren waertoe deselve bequam bevonden sullen worden om hunnen cost te kunnen verdienen".

Willem van Dun is op 30-5-1788 te Goirle begraven. Hij bezat toen een eigen huis onder de herdgang Kerk dat genoemd werd "de Hooghuysinge" of ook wel "'t Hooghuijs". De weduwe Van Dun bezat in 1800 nog 1453 gulden, 9 stuivers en 8 penningen en heeft nog datzelfde jaar dit geld onder haar kinderen verdeeld. Tien jaar later, op 3-5-1810, is Catharina Beris te Goirle begraven. In september van datzelfde jaar werden de erfgoederen verdeeld en hierbij was sprake van twee woningen in één huis, waarvan de ene woning genoemd werd "'t Hooghuis". Het Hooghuis is bij deze deling eigendom geworden van Francis van Ravels, de andere woning kreeg Gerard van Besouw. Deze twee mannen waren, zoals we nog zullen zien, aangetrouwde familieleden van Catharina Beris.

De kinderen van het echtpaar Van Dun-Beris waren:

1. Adriaan, gedoopt te Goirle op 27-10-1741 en daar begraven op 27-2-1797. Hij huwde te Riel op 3-2-1770 Johanna Hoefmans, verwant aan het molenaarsgeslacht Hoefmans. Johanna Hoefmans is gestorven op 18-5-1818 te Hilvarenbeek, waar zij inwoonde bij haar dochter Maria-Anna. Door de kinderen werden in 1818 zowel de roerende als de onroerende goederen ten huize van herbergier Jan van der Schoot te Goirle aan de kerk publiek verkocht. De kopen bestonden onder andere uit twee woningen in een huis, "den Roestenburgerakker" en "de

Vrouwkesakker". Van de roerende goederen welke ter veiling werden aangeboden, bracht het bed het meeste op, namelijk f 14,75. Het echtpaar Van Dun-Hoefmans kreeg negen kinderen waarvan er vijf zeer jong stierven. Volwassen werden hun zoon Hendrik, die ongehuwd bleef en hun dochters Catharina, gehuwd met Jan Hendriks en winkelierster te Breda, Cornelia, gehuwd, met de Goirlese winkelier Francis van Ravels, Maria-Anna, gehuwd met de Hilvarenbeekse timmerman Christiaan Vingerhoets.

2. Laurens, gedoopt te Goirle op 31-12-1742, huwde te Goirle op 9-2-1777 Ida van Besouw, te Goirle gedoopt op 2-6-1752 als dochter van Jan Baptist van Besouw en Adriana Maria Wiemers. Juist als zijn vader had Laurens verschillende baantjes en nevenbaantjes, die hij echter niet alle tot volle tevredenheid van de Goirlenaren uitoefende. In 1783 was hij brandmeester, hij was handelaar in kaatsballen en bij zijn dood in 1821 winkelier. In 1795 volgde hij ook nog Quirijn Roovers op als school-meester. Per 1 januari 1796 was hij belast met het luiden van de klok en het smeren van het torenuurwerk. Ten slotte was het ook nog zijn taak "het houden van behoorlijk boek en register van de doode binnen deze dorpe". Vooral als schoolmeester heeft Laurens niet voldaan. Reeds na enkele maanden werd zijn bekwaamheid in twijfel getrokken en achtte men het nodig hem te examineren in de spel-, lees-, schrijf- en letterkunde. Daar het echter niet lukte vlug een andere schoolmeester te krijgen "bequamer en geschikter als Van Dun" bleef hij toch nog in functie tot eind juni 1803 om dan opgevolgd te worden door Cornelis Kandelaars die volgens de overlevering niet afkerig was van een borreltje onder schooltijd zodat ook bij hem het onderwijs te wensen overliet. In december 1810 maakte het echtpaar Van Dun-Van Besouw zijn testament waarin Laurens verklaart "wegens zijne gegoedheijt te behooren beneden de duijsend gulden". Laurens stierf te Goirle op 27-5-1821. Ida van Besouw stierf te Goirle op 22-10-1831, beiden in de wijk Kerk. Laurens had bij Ida van Besouw slechts een dochter, Johanna, die huwde met de Hilvarenbeekse bakker Hendrik-Jozef Naaijkens, zoon van Kees Naaijkens en Petronella Dispa.

3. Cornelia, gedoopt te Goirle op 31-10-1744, huwde te Goirle op 3-11-1769 Antonij Hosemans, gedoopt te Goirle op 17-9-1732, zoon van bierbrouwer Bernard Hosemans en Cornelia Verheijden. Het echtpaar woonde te Goirle aan de kerk waar Cornelia stierf op 12-4-1821. Antonij Hosemans stierf te Goirle op 3-9-1811.
4. Maria, gedoopt te Goirle op 6-7-1746 en daar begraven op 18-3-1754.
5. Antonia, gedoopt te Goirle op 8-10-1748 en daar begraven op 3-4-1754.
6. Peter, gedoopt te Goirle op 22-10-1750 en daar begraven op 20-3-1754.
7. Jan Baptist, gedoopt te Goirle op 19-10-1752, huwde te Weelde Catharina Schuermans. Jan was meester-broodbakker en woonde in 1791 te Tilburg. Het echtpaar, dat kinderloos bleef, bepaalde per testament dat na hun dood de goederen gesplitst moesten worden in twee delen. De ene helft voor zijn "bloetvrinden", de andere helft was voor haar bloedverwanten. Later is het echtpaar verhuisd naar Turnhout. In 1808 leent Jan Baptist van Dun uit Turnhout f 2.050,— aan de heren Jellinghausen, Diepen en Van Spaendonck, "kooplieden in compagnie" te Tilburg.
8. Antonius, gedoopt te Goirle op 5-4-1755 en daar begraven op 1-7-1765.
  9. Michaël Willem Cornelis, gedoopt te Goirle op 3-6-1757, huwde te Ravels Johanna van der Moeren. Michaël was schoenmaker te Goirle waar hij op 24-3-1801 begraven werd. In 1796 kocht Michiel van de kinderen van Vincent van Dun een heveld gelegen in de Winkelhoeken voor 30 gulden. In 1800 ontvangt hij van zijn moeder 1/7 deel van haar bezit aan contant geld. Ondanks dit is hij toch verplicht enkele grote geldleningen af te sluiten en in 1800 zijn de schulden zo hoog opgelopen, dat Charles van den Foelaert, de gerechtsdienaar, beslag legt op zijn goederen, die openbaar verkocht moeten worden, omdat hij zijn schulden niet kan voldoen. Na zijn dood is de weduwe Van Dun-Van der Moeren uit Goirle weggetrokken; in 1830 verbleef zij te Turnhout. Bij de boedelscheiding in 1810 van de goederen van Willem van Dun en Catharina Beris werden noch Johanna van der Moeren noch haar kinderen vernoemd, ofschoon deze nog in leven waren. Uit dit huwelijk

werden te Goirle vier kinderen gedoopt waaronder een zoon Adriaan. Deze huwde te Goirle Cornelia van Beurden en als weduwnaar van deze met Lucia Spijkers. Uit hem stamt een nageslacht Van Dun te Goirle tot heden.

10. Peter, gedoopt te Goirle op 19-1-1760 en daar begraven op 4-3-1760.
11. Maria, gedoopt te Goirle op 7-9-1761, huwde te Goirle op 15-1-1786 Gerardus van Besouw, gedoopt te Goirle op 31-12-1749, gestorven te Goirle op 21-5-1829. Maria stierf te Goirle op 18-7-1831. Het echtpaar ging wonen aan de kerk te Goirle in het huis van Catharina Beris en is later eigenaar geworden van dit huis. Ten onrechte wordt wel beweerd dat de familie Van Besouw van oudsher het ballen maken beoefende en ook optrad als ballenhandelaar. Dit is onjuist. De familie kwam van oorsprong uit Tilburg en woonde in 1800 nog maar enkele decennia te Goirle. Bij de oudste Van Besouws te Goirle vinden we geen enkele ballenmaker of ballenhandelaar. Gerard van Besouw was timmerman, zijn broer Adriaan bijvoorbeeld was metselaar.. In 1782 rekende Gerard als timmerman 3 gulden voor het maken van een doodskest voor Peter de Gruijter. Ook in 1800 werd hij nog vermeld als timmerman. Ongetwijfeld is hij via de Van Duns in de ballenhandel terechtgekomen en heeft hij dit beroep als nevenbedrijf uitgeoefend. Van de kinderen van Gerard en Maria van Dun wil ik noemen: Jan, grondlegger van de firma Van Besouw, Adriaan, handelaar in kaatsballen, en Willemijn, huwde de Hilvarenbeekse orgelbouwer Bernard-Peter van Hirtum.
12. Antoni, gedoopt te Goirle op 14-10-1767. Hij bleef ongehuwd en was schoenmaker. Als bijverdienste beoefende hij ook nog het ballenfrutten en hij werd zelfs van beroep ballenmaker genoemd, toen hij in 1814 aangifte ging doen van de dood van zijn buurvrouw Henrica van Ravels. We kunnen Antoni beschouwen als de laatste ballenfrutter van het geslacht Van Dun. Hij stierf te Goirle als rentenier op 5-5-1847.

J. van Gils

Bronnen

G.A.T. R367, fol. 14; R371, 101v; R372, 134; R379, 59; R665, 4-2-1670; R520, 156; R499, 2-10-1722; R472, 52v; R474, 251; R475, 21v; R632 23-2-1745; R532, 10v; R422, 250; R439, 132v; R436, 46; R435, 141, 71 en 104; R477, 149; R1058, 18-9-1810; R501, inventaris 24-10-1749; Not16, 76; Not122, 13 en 16; Not125, 33 en 34; Not127, 36; Not116, 71; Not107, 87; Not133, 43; Not135, 24 en 25; Not144, 47; Not147, 28; Not171, 97, 98, 103 en 117; Van Visvliet 867, 949, 1290, 1294 en 1304.
R.A. Den Bosch B.S. Goirle, Riel en Hilvarenbeek; klapper op dopen en overledenen te Goirle.
Pastorie Goirle, doopboek Goirle 1588-1643.
Gegevens uit mijn genealogieën Van Dun, Van Besouw en De Gruyter.
H.W. Janson, Bijdrage tot de geschiedenis van Goirle, blz. 29 en 158.
A.B.J.A. Nijdam, Goirle, blz. 19.

)

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1972-3, blz. 88-92